त्यास वाटलें खास भाळली
रूपावरती माझ्या ती।
निर्जन स्थानीं मला भेटण्या
आलि असावी इकडे ती ॥

देहभान तो विसरून जवळीं
गेला अन् वदला तिजला–
"सुंदरी, कशी रात्रि एकटी
आलिस इकडे, सांग मला!"

स्वाहा वदली–"असतां तुम्ही
भीती कसली कोणाची?
विहार करण्या आलें, मजला
नाहीं भीती कोणाची ॥"

अग्नि म्हणाला–"थट्टा सोडुनि
सांग, कोण तूं, आलिस कां?
संशय मजला, खरें सांग तूं,
अंगिरसाची पत्निच का?"

मान वांकडी करून स्मित अन्
करून केला कटाक्षपात।

उभी राहिली बाजूला ती
ठेवुनि कमरेवरती हात ॥

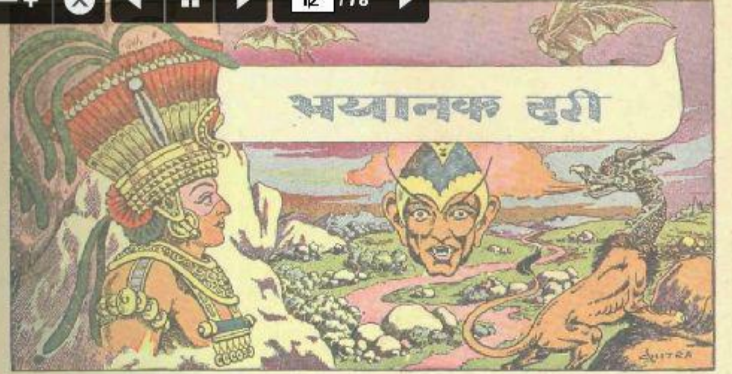
हात धरुनि तिज विचारि अग्नी–
"नांव सुंदरी काय तुझें?"
विचारि त्यावर–"करावया जप
नांव पाहिजे का माझें?"

"श्रद्धा मजला म्हणती सगळे!"
अग्नी वदला–"खरेंच काय?
खरा जाहला मम संशय कीं
अंगिरसाची पत्नी काय?"

"असलों आम्ही मुनिपत्नी जरि
मुळांत स्त्री हें विसरूं नका?
तेजस्वी पुरुषास पाहुनी
करणें कौतुक सोडूं का?

"आहों परवश सर्व आश्रमीं
उरल्या अभिलाषा अमुच्या।
आणि पुऱ्या होतिल निश्चित
खास कृपेनें प्रिय, तुमच्या!"

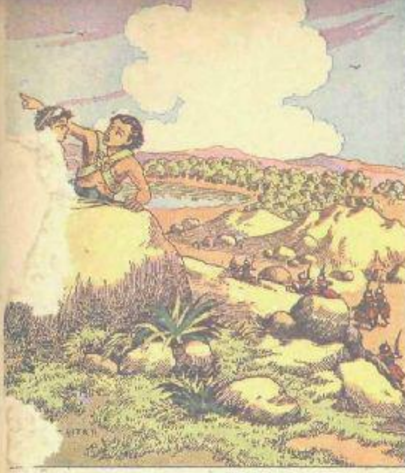
[८]

[काळभैरवाच्या मूर्तीसमोर ब्रह्मदंडीनें जें हवन सुरू केलें होतें, त्याचा धूर गुहेंतून बाहेर येत असलेला ऐकून राजगुरु स्वतः त्या जंगलांत मांत्रिकाचा शोध काढीत आला. त्याला मंत्रतंत्रांची माहिती होतीच. त्यानें काळभैरवाचें तोंड बंद केलें. त्यानंतर मांत्रिकानें लखू व जयमल दोघांना स्वरक्षणासाठीं पळून जायला सांगितलें. पुढें वाचा–]

ब्रह्मपुराच्या एका सैनिकानें डोंगरावर इतरांबरोबर चढत असतां लखू व जयमल दोघांना गुहेंतून बाहेर येत असतांना पाहिलें. त्यानें धांवत येऊन राजगुरूला ती गोष्ट सांगितली. म्हणाला–"गुहेंत एक नाहीं, दोन मांत्रिक आहेत. ते पहा!" असें सांगून त्यानें गुहेकडे बोट दाखविलें.

तें ऐकून मांत्रिकानेंच नव्हे तर इतर लोकांनीं व लखूच्या बापानें पण तिकडे पाहिलें. त्यानें आपल्या मुलाला ओळखलें व तो जिवंत असल्याचें पाहून त्याला फार आनंद झाला. त्याला भय वाटत होतें तसें कांहीं झालेलें नाहींतर.

राजगुरूनें त्या दोघांना पळत असलेलें पाहून म्हटलें–"ते मांत्रिक नसून त्या

मांत्रिकाचे शिष्य दिसत आहेत. मांत्रिक गुहेंतून आणखी कोणत्या तरी वाटेनें पळाला असावा किंवा आंतच गुप्त स्थानीं लपून बसला असावा. त्याच्या शिष्यांना पण धरलें पाहिजे. तुम्ही चौफेर नजर ठेवून चौघे पांच जण असे निरनिराळ्या वाटेनें वर चढा. सैनिकांनीं तसेंच केलें. डोंगराला जणुं कांहीं वेढाच पडला व सर्व वर चढूं लागले.

लखू व जयमल दोघांनीं आतां सुटका नाहीं हें ओळखलें व बराच वेळ किंकर्तव्य विमूढ स्थितींतच उभे राहाले.

"जयमल ते चौफेर वेढा घालून वर चढत आहेत. आतां आपण काय करायचें? त्यांची नजर चुकवून कोठें व कसें रे पळायचें?" लखूनें विचारलें.

"मी तरी त्याच विचारांत आहें!" असें म्हणत तो कांहीं वेळ गुपचुप उभा राहाला. थोड्या वेळानें म्हणाला—"ह्या सैनिकांची नजर चुकवून खालीं रानांत पळून जाणें अशक्य आहे आपल्याला. म्हणून चल आपण येथेंच कोणत्या तरी गुहेंत शिरून लपून बसूं या."

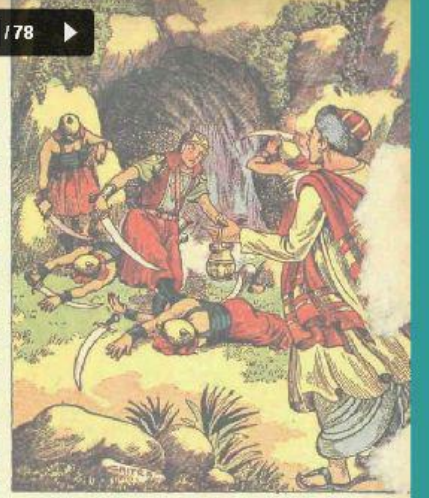
"आपल्याला हुडकून काढायलाच जे लोक येत आहेत ते सारा डोंगर हुडकून चाळून काढतील. गुहा, खड्डे ह्यांची सर्व पालथ्या घातल्याशिवाय राहतील का? कांहीं म्हणा, त्यांनीं आपल्याला पाहिलें आहे, आतां सुटका मिळणें कठीण आहेत." लखू म्हणाला.

"कांहीं भिण्याचें कारण नाहीं. मला एक अशी जागा माहीत आहे कीं तेथवर कोणी येणें शक्यच नाहीं आणि समज, त्यांनीं आपल्याला धरलेंच तरी मी एक उपाय योजला आहे, आपल्या जिवाला कांहीं धोका नाहीं." जयमल म्हणाला.

लखूनें विचार केला, जयमल हुशार आहे, त्यानें खात्रीनें कांहीं तरी युक्ति काढली असणार. लखू विचारणारच होता कीं काय करायचें? इतक्यांत जयमलनें एका खोल गुहेंत उडी मारली आणि तेथून हळूच म्हणाला—"येथें थोडा काळोख आहे. पण तुला भिण्याचें कारण नाहीं. मार उडी. मला गुहेंतली वाट चांगली माहीत आहे. माझ्या पाठी मागून चालत ये!"

लखू त्याशिवाय करणार तरी काय? जयमलच्या पाठोपाठ तो देखील गुहेंत शिरला. दोघे दोन्ही हातांनीं गुहेच्या भिंती चाचपत हळूहळू आंत चालूं लागले.

राजगुरूच्याबरोबर आलेल्या सैनिकांनीं दोघांना गुहेंत जातांना पाहिलें नाहीं. तसे ते प्रत्येक खड्डा व गुहा डोकावून पहात होते. ते सर्व ब्रह्मदंडी मांत्रिकाच्या गुहेसमोर आले. पण गुहेंत पाऊल टाकल्याबरोबर दोघे सैनिक भिऊन घाबरून जाऊन बेशुद्ध होऊनच पडले व दोघे भिंतीला टेंकून कसे-बसे उभे राहाले. त्यांना आंत काळभैरवाची विक्राळ मूर्त दिसली. याशिवाय प्रथम पासूनच मांत्रिकाची दहशत मनांत होतीच. भिंतीला टेंकून जे उभे होते त्यांना भीतीनें

कांपरेंच भरलें होतें व ते ओरडत होते—"बाप रे बाप! हें काय? नको नको, बाबा! आम्हांला सोड! आमच्याकडे डोळे वटारून पाहूं नकोस!" आम्हीं कान धरले. हें पहा चाललों परत. पाफ कर. सैनिकांचा आवाज ऐकून राजगुरु व सेनापति धाई घाईनें तेथें आले. गुहेच्या समोर दोघे सैनिक बेशुद्ध पडलेले होते.

जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडलेल्या दोघां सैनिकांना व थरथर कांपत असलेल्या दोघां सैनिकांना पाहून सेनापतीला राग आला. जमिनीवर बेशुद्ध पडलेल्या सैनिकांना लाथेनें

हलवून तो म्हणाला–"झालें काय रे मरायला तुम्हांला ! उठा !"

बेशुद्ध होऊन पडलेल्या दोघां सैनिकांना तोंपर्यंत शुद्ध आली होती. सेनापतींचा आवाज त्यांनीं ऐकला व उठून उभे राहाले आणि हात जोडून म्हणाले–"काळभैरवाची ती भयंकर मूर्त पाहून आम्हांला भीति वाटली, सेनापति !" "तुम्ही ब्रह्मपुराचे सैनिक आहां ही गोष्ट विसरलांत वाटतें ?" असें म्हणत राजगुरू गुहेंत शिरला.

गुहेंत सर्वत्र निस्तब्धता होती. काळभैरवाच्या मूर्तीसमोर मांत्रिकानें पेटवलेले होमकुंड अजून जळत होतें. त्याचा धूर अद्याप गुहेंत पसरलेला होता. सर्व वातावरण भीति वाटण्यासारखेंच होतें. तरी गुहेंत फिरत व प्रत्येक भिंत वाजवून पहात राजगुरु म्हणाला–

"सेनापति ! या गुहेंतून बाहेर जायला खात्रीनें कोणता तरी गुप्त मार्ग असला पाहिजे. त्याच मार्गानें मांत्रिक पळाला असावा. त्याच्या दोघां शिष्यांना बाहेर येऊन कोठें तरी पळतांना आपण पाहिलें आहेच. कोठें त्यांच्या शोधार्थ नेमलेल्या सैनिकांच्या हातून सुटून पळणें त्यांना अशक्य आहे. पण या मांत्रिकाला आपणच हुडकून काढलें पाहिजे."

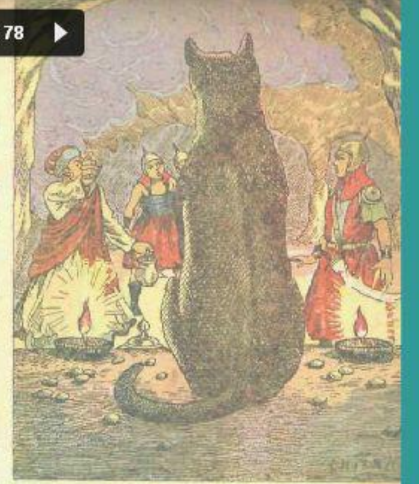
सेनापतीनें सारी गुहा व तिचे कानेकोपरे फिरून पाहिले. भिंती, जमीन, छप्परें सर्व तपासून वाजवून पाहिलें पण त्याला कोठें गुप्त दरवाजा दिसला नाहीं. "आपण आलों तो दरवाजा सोडून दुसरा दरवाजा दिसत नाहीं, राजगुरु !" सेनापति म्हणाला.

"असा सरळदिसला तर तो गुप्त दरवाजा कसा असूं शकेल. प्रत्येक काना कोपरा पुन्हां चांगला चाचपून वाजवून पहा ! नक्की गुप्तद्वार कोठें तरी आहे !" राजगुरु म्हणाला.

सैनिकांनीं राजगुरुच्या आज्ञेप्रमाणें पुन्हां काना कोपरा तपासून पाहिला. पण कोठेंहि गुप्तदार दिसलें नाहीं.

पण इकडे राजगुरु काळभैरवाची मूर्त न्याहाळून पहात उभा होता. त्याला एक संशय आला. गुप्त द्वार कोठें दिसत नाहीं असें सेनापतीनें सांगितल्यावर गुहेंतली प्रत्येक लहान मोठी वस्तु पहात राजगुरूनें काळभैरवाच्या मूर्तीकडे बोट दाखवीत म्हटलें–"मला वाटतें कीं या काळभैरवाच्या मूर्ती खालीं खात्रीनें गुप्त मार्ग असला पाहिजे. नाहींतर तो मांत्रिक जाणार कोठें ? मूर्ती जोरानें हलवून पहा !"

पण मूर्तीला हात लावण्याची कोण हिम्मत करणार ! कोणाचें पाऊल पुढें पडेच ना. तेव्हां राजगुरूनें स्वतः ती मूर्त हलवण्याचा प्रयत्न केला. सेनापति व सैनिकांना थोडा धीर आला व त्यांनीं पण जोर जोरानें ती मूर्त हलविली. पण मूर्त जागची हलली नाहीं.

राजगुरूनें या खेपेस काळभैरवाची मूर्त डोक्यापासून खालपर्यंत तपासुन पाहिली. मूर्तीची पाठ हळूच वाजवून पाहिली आणि म्हणाला–"असें काय ! अरे चोरा ! ही आहे वाटतें तुझी चोर वाट ! पहिल्यानें मला वाटलें कीं ही दगडाची मूर्त असणार. पण कळलें, साधी लाकडी दिसते आहे. एका बाजूला धरून उचललें किंवा मोठा दगड घेऊन ही फोडली तर चोर वाट दिसेल. मला तर असाहि संशय वाटतो आहे कीं कदाचित मांत्रिक या मूर्तीच्या पोटांत शिरून लपून बसला असेल आणि आपण बोलतों आहों तें सर्व ऐकत देखील असेल." असें म्हणत राजगुरु जोरानें हंसला.

पण राजगुरूच्या आज्ञेनें सेनापति व सैनिकांनीं मिळून तलवारीनें मूर्तीवर आघात करायला सुरवात केली. त्यांनीं काळभैरवाची शेपटी उचलून वर ओढल्याबरोबर ती तुटून गेली आणि मूर्ती दुभंगली आणि खालीं पडली.

स्वतः राजगुरु चकित झाला. मग सैनिकांच्या मनाची जी स्थिति झाली असेल त्याचें वर्णन करण्याची गरज नाहीं. मांत्रिकानें काळभैरवाच्या पोटांत शिरून पळायला चोरवाट तयार करून ठेवली असेल. तो त्याच वाटेनें पळाला असावा किंवा बाहेर-पर्यंत वाट नसेल तर मध्येंच कोठें तरी लपून बसला असावा. राजगुरु असा विचार करून सेनापतीला म्हणाला–"सेनापति, मांत्रिकाला पकडणें, माझ्यामतें आतां, वाटतें तितकें कठीण नाहीं. आपले सैनिक डोंगरांतली प्रत्येक गुहा हुडकून काढीतच आहेत. म्हणून डोंगर उतरून निसटून जाणें त्याला शक्यच नाहीं. आतां ही चोर वाट कोठपर्यंत व कशी जाते हें कोणालाच माहीत नाहीं. या चोर वाटेंतच स्वारी कोठेंतरी असणार असें वाटतें मला ! मांत्रिकानें टाकलेल्या मशाली पेटवून चला शिरा आंत."

मांत्रिकानें कांहीं मशाली तयार करून ठेवल्या होत्या. सैनिकांनीं त्या तेलांत बुडवून पेटविल्या. सेनापति पुढें चालत होता. ते काळभैरवाच्या पोटांत उतरून चालूं लागले.

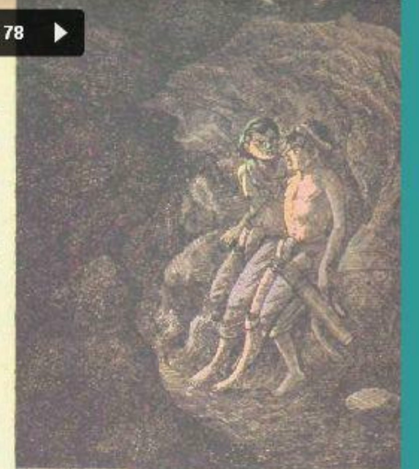
तिकडे जयमलच्या सांगण्याप्रमाणें लखू त्याच्या पाठोपाठ एका गुहेंत शिरला होता. ती गुहा म्हणजे बिबळ्या सिंहाची गुहा होती. हा विचित्र सिंह मांत्रिकानें स्वतःच्या मंत्रबळानें निर्मिलेला सिंह होता. नाहीं तर सिंहाच्या अंगावर बिबळ्या वाघाच्या अंगावर असतात तसे ठिपके कोठून असणार ? हें मागें आपल्याला कळलेंच आहे. तो सिंह गुहेच्या दुसऱ्या दारासमोर दगडावर झोंपलेला

होता. त्या गुहेंत दोघे भिंतीला टेकून उभे होते. त्यांना काळभैरवाची मूर्त दुभंगली तो आवाज ऐकूं आला होता.

"मला वाटतें, ब्रह्मदंडी आतां सुटणें शक्य नाहीं. त्यांना त्याची खरी चोरवाट सांपडली आहे. ते खात्रीनें त्या वाटेनें येऊन त्याला कैद करणार !" जयमल म्हणाला. इतक्यांत त्यांना त्या बाजूनें कोणी तरी येत असल्याचा भास झाला.

"सैनिकांना आपण लपून बसलों आहों ती जागा देखील कळली कीं काय ?" लखूनें घाबऱ्या आवाजांत विचारलें.

जयमल धांवत गुहेंत त्या बाजूला गेला. त्यानें गुहेच्या तोंडावर एक दगड ओढून बसविला व त्याला ढकलून कोणी पुढें येऊं नये म्हणून तेथें पडली होती ती, एक लोखंडी तुळई, दगडाला टेकून उभी करून ठेवली. नंतर पुन्हां लखू उभा होता तेथें येऊन उभा राहिला. म्हणाला–"आतां आपल्याला कसलीहि भीति या बाजूनें उरला नाहीं. आडवा दगड पाहून व पुढें गुहा बंद होते असें समजून ते परत जातील. हो, पण ब्रह्मदंडी कोठें आहे ? त्याला सैनिकांनीं धरलें कीं काय ?"

लखू कांहीं उत्तर देणार इतक्यांत दगडा-पलीकडून त्याला कोणीतरी हांक मारीत असल्याचें ऐकूं आलें–"शिष्य !"

जयमलनें तो आवाज ओळखला. त्याचें सर्व अंग थरारलें. तो लखूला हळूंच कानांत म्हणाला–"काळभैरवाच्या पोटांतून एक चोर वाट आहे हें मला माहीत आहे. पण ती वाट याच गुहेंत येऊन मिळते हें मला माहीत नव्हतें. ब्रह्मदंडी, समोरून बाहेर कोठें पळून जाणें शक्य नाहीं असा विचार करून या चोर वाटेनें यायला निघाला असणार ! पण ती चोर वाट देखील सैनि-

कांना कळलेली पाहून तो पळत आला असणार. आतां स्वारी आंत सापडली आहे. आपण तो दगड बाजूला सरकवला तर ब्रह्मदंडी सुटेल पण त्याच्याबरोबर आपल्याला देखील ते कैद केल्याशिवाय राहणार नाहींत. म्हणून आपण तो दगड बाजूला सरकवण्याच्या भानगडींत पडतां कामा नये."

तिकडे ब्रह्मदंडी 'शिष्य' 'शिष्य' असा ओरडत होता. नंतर त्यानें अपला ब्रह्मदंड दगडावर आपटून पाहिला. पण त्याला उत्तर मिळालें नाहीं. लखू व जयमल कांहीं एक हालचाल केल्याशिवाय जागच्या जागीं उभे होते.

तिकडे राजगुरूच्या आज्ञेप्रमाणें चोरवाटेनें आंत शिरलेले सैनिक आंत काळोखांत पुष्कळ हिंडले. पण त्यांना मांत्रिक कोठें आहे हें कळलें नाहीं व ते परत राजगुरु उभा होता तेथें परत गेले. "मांत्रिक आंत सांपडला नाहीं!" राजगुरूनें विचारलें.

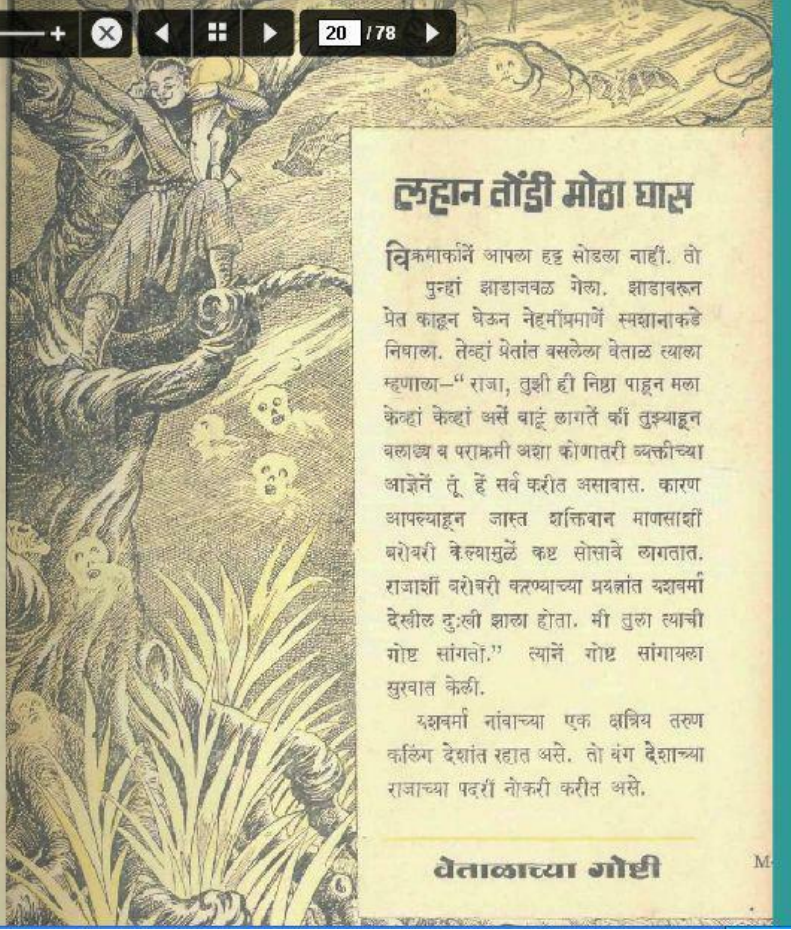
"राजगुरु! आंत तो कोठें दिसला नाहीं. आंत नागमोडी वाट आहे. किती तरी फाटे फुटतात त्या वाटेला. तो कोठें लपला आहे कीं पुढें कोठें निघून गेला, कळायला मार्ग नाहीं." सेनापति म्हणाला.

"असें काय! चोर जातो कोठें?" असे म्हणून राजगुरु कांहीं वेळ विचार करीत उभा राहिला व म्हणाला—"तो याच गुहेंत शिरला आहे यांत शंका नाहीं. त्याला बाहेर काढायला एक युक्ति सांगतो. या गुहेच्या तोंडावर लाकडें रचून ती पेटवा. आंतली हवा तापेल व धुरानें गुहेंत कोंदटल्यासारखें झाल्यावर तो कोणत्या ना कोणत्या तरी वाटेनें बाहेर येईलच."

सैनिकांनीं त्याप्रमाणें लाकडें रचून त्यांवर तेल ओतलें व त्यांना आग लावली.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

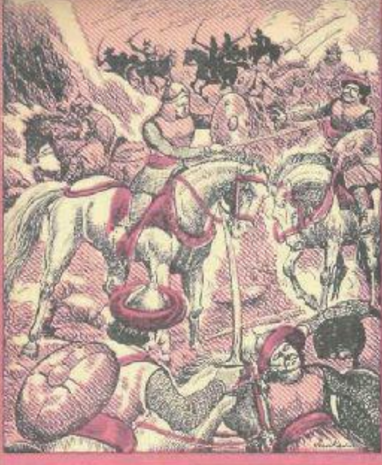

लहान तोंडी मोठा घास

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. झाडावरून प्रेत काढून घेऊन नेहमींप्रमाणें स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तुझी ही निष्ठा पाहून मला केव्हां केव्हां असें वाटूं लागतें कीं तुझ्याहून बलाढ्य व पराक्रमी अशा कोणातरी व्यक्तीच्या आज्ञेनें तूं हें सर्व करीत असावास. कारण आपल्याहून जास्त शक्तिवान माणसाशीं बरोबरी केल्यामुळें कष्ट सोसावे लागतात. राजाशीं बरोबरी करण्याच्या प्रयत्नांत यशवर्मा देखील दुःखी झाला होता. मी तुला त्याची गोष्ट सांगतों." त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

यशवर्मा नांवाच्या एक क्षत्रिय तरुण कलिंग देशांत रहात असे. तो वंग देशाच्या राजाच्या पदरीं नोकरी करीत असे.

वेताळाच्या गोष्टी

पुढें वंगदेश व मगध यांचें आपसांत युद्ध सुरू झालें. वंग देशाच्या राज्यानें पराक्रम गाजवून मगध देशाचा पराभव केला. या युद्धांत यशवर्मा यानें देखील असामान्य शौर्यानें युद्ध करून कीर्ति मिळविली.

राजानें सर्व शूर सैनिकांना इनामें व जहागिरी वांटल्या. पण यशवर्माला मात्र कांहीं दिलें नाहीं. सरदार सेनापतींकडून आपली शिफारस करवून कित्येकांनीं मोठमोठीं बक्षिसें मिळविलीं. यशवर्मा कोणाकडे गेला नव्हता. राजानें त्याला इनाम दिलें नाहीं. त्याची त्याला विशेष फिकीर होती असेंहि नाहीं.

राजा प्रत्येक उत्सवाच्या निमित्तानें पदव्या व इनामें वांटीत असे. पण त्या प्रसंगीं देखील यशवर्माला कांहीं मिळालें नाहीं. तीनचार वर्षें नोकरी करून देखील यशवर्माची गरीबी वाढत गेली त्याचें आणखी एक कारण होतें. गरीबीमुळें कोणी कष्ट सहन करीत असलेला त्याला पहावत नसे. त्याच्याकडे नवे कपडे नव्हते. त्याचीं शस्त्रास्त्रें देखील हळूहळू जुनीं होत चाललीं होतीं. नोकरचाकर कोणी नाहीं. घोड्याला पुरेसें दाणापाणी देखील मिळतनासें झालें. म्हणून तो स्वतः नदीकांठीं फिरायला जाण्याचें मिश करून घोड्याला चरायला घेऊन जाऊं लागला.

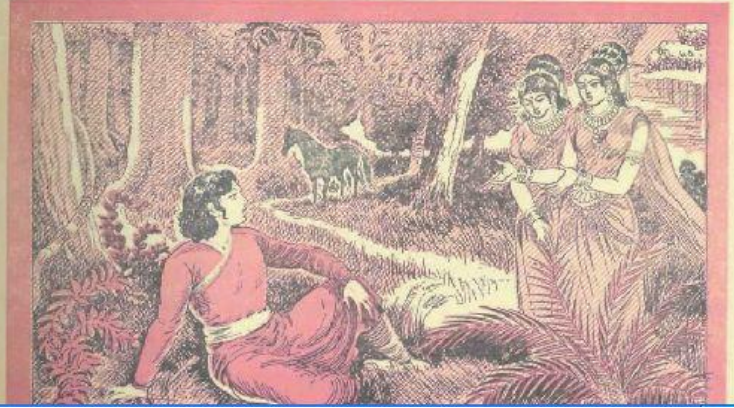
नेहमींप्रमाणें तो आपल्या घोड्याला चरायला सोडून एका झाडाखालीं विश्रांति घेत बसला असतां दोन तरुण स्त्रिया त्या बाजूला आल्या. त्या म्हणाल्या—"आमच्य बाईसाहेबांना आपल्याजवळ कांहीं तरी बोलावयाचें आहे. आपण दोन मिनिटें समोरच्या त्या घरांत आलांत तर आम्ही आपल्या फार आभारी होऊं."

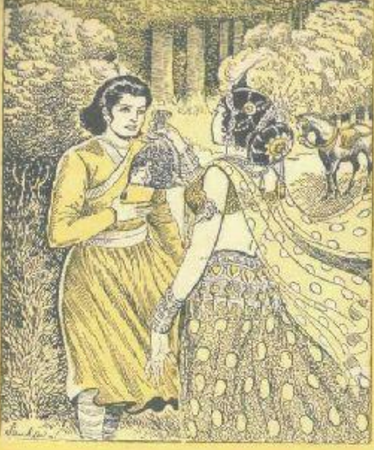
त्यांना पाहूनच यशवर्माला फार आश्चर्य वाटलें. त्यांत त्यांनीं केलेली ती विनंति ऐकून तो जास्तच चकित झाला. अशा तऱ्हेनें येणें आणि बोलणें सर्वच त्याला विचित्र वाटलें. तरी तो त्यांच्याबरोबर निघाला.

त्या घरांत एक अनुपम रूपवती स्त्री असेल याची त्यानें स्वप्नांत देखील कल्पना केली नव्हती. तिनें यशवर्माला बसायला सांगितलें व म्हणाली—"मी एक गंधर्व स्त्री आहें. तुझ्यासारख्या शूर व उदार पुरुषाशीं प्रेम करण्यांत आम्हांला अभिमान वाटतो. तुझ्याशीं लग्न करून माझा संसार सुखाचा होईल असें मला वाटतें."

यशवर्माला तें सर्वच विचित्र व अनपेक्षित वाटलें. तरी धीर करून म्हणाला—"माझ्याशीं लग्न केल्यानें तुझ्या मनाला जितकें सुख व समाधान वाटेल तितकेंच तें मला देखील वाटेल." त्यानंतर गांधर्व पद्धतीनें दोघांचें लग्न झालें. त्या गंधर्व स्त्रीनें पंचपक्वान्नें तयार करवून यशवर्माला जेवण वाढलें. यशवर्माला स्वर्गिक सुखाचा अनुभव होऊं लागला.

कांहीं वेळानें ती गंधर्व स्त्री यशवर्माला निरोप देत म्हणाली—"आतां मला गेलें पाहिजे व तुला देखील गेलें पाहिजे. ही पिशवी मी तुला देतें. ह्या पिशवींतल्या

मोहरा कधीं कमी होणार नाहींत. तूं किती मोहरा कोणाला दिल्यास तरी तितक्याच पुन्हां पिशवींत आपोआप येतील. ही पिशवी जवळ असेपर्यंत तुला कसलीहि उणीव भासणार नाहीं. मला कधीं भेटावयाचें झाल्यास तूं येथें येऊन मला हांक मार. मी एका क्षणांत हजर होईन. पण एक गोष्ट लक्षांत ठेव. माझ्याविषयीं चुकून देखील कोणाशीं कांहीं बोलूं नकोस. कारण तूं बोललास तर मात्र आपली भेट अशक्य!"

यशवर्माच्या जीवनांत त्या दिवसापासून पुष्कळच बदल झाला. त्यानें एक महाल बांधला व त्यांत राहूं लागला. जरीचे कपडे घालूं लागला. त्याच्या घोड्याचें खोगीर सोन्याचें झालें. तो गरीबींत देखील गोरगरिबांना दान करीत असे. तसाच श्रीमंतींत देखील करूं लागला. त्याचे दिवस पालटलेले पाहून त्याच्या साथी मित्रांना आनंदच वाटला.

त्याला वेळ मिळाला म्हणजे तो नदीकाठीं जाऊन त्या घरीं जाई व त्या गंधर्व स्त्रीला भेटून येई. दोघें कित्येक दिवस अशींच आनंदानें व सुखासमाधानानें रहात होतीं.

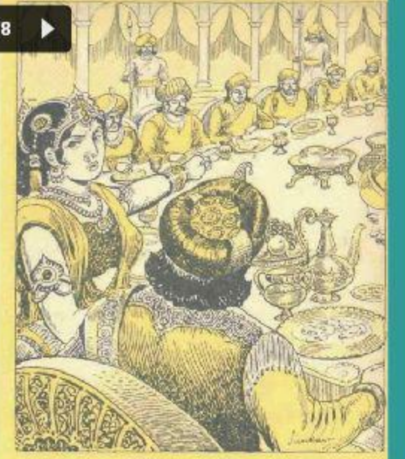
सुमारें एक वर्ष लोटलें. गुढी पाडवा होता. राजा सर्व मानकऱ्यांना मेजवानी देत असे. मेजवानी थाटामाटाचीच होत असे. मेजवानीच्या वेळीं राजा सहज म्हणाला—"आपल्या देशाची राणी खरोखरच राणी आहे. तिच्या बरोबरीची रूपवती या दुनियेंत कोठेंहि असेलसें मला वाटत नाहीं. आज राणी साहेब स्वतः मेजवानीला हजर राहणार आहेत. त्यांच्याहून अधिक सुंदर स्त्री तुम्ही कोठें पाहली असेल तर तसें सांगावें व तसें सिद्ध करून पण दाखवावें."

राजाच्या विनंतीस मान देऊन राणी सरकार मेजवानीसाठीं आल्या. जे नोकर राजाचा निरोप घेऊन गेले होते त्यांनीं मान करी लोकांसमक्ष राजानें जें कांहीं सांगितलें होतें तें सांगून राणीच्या सौंदर्याची जास्तच स्तुति केली. राणी गर्वानें फुलून गेली.

राणी आल्याबरोबर सर्व दरबारी उभे राहाले. स्वतः महाराज पण स्वागतासाठीं उभे राहाले व म्हणाले—"मी म्हणालों तें खरें आहे कीं नाहीं आतां तुम्हीच सांगा!"

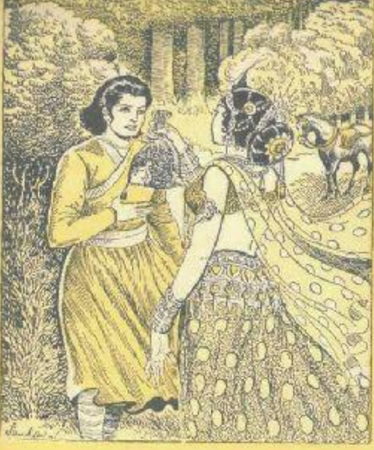
राणी सुंदर होती खरी, परंतु तिच्याहून सुंदर अनेक दरबाऱ्यांच्या बायका सुद्धां होत्या. पण राजासमक्ष कोण काय बोलणार. सर्व म्हणाले—"महाराजांचें म्हणणें बरोबर आहे. इंद्राची इंद्राणी देखील राणीसरकारांच्या सौंदर्यासमोर मान खालीं घालून उभी राहील." परंतु यशवर्मा कांहींच बोलला नाहीं. इकडे तिकडे पहात बसून राहिला. पण राणीचें लक्ष सर्वांच्या तोंडाकडे होतें. तिनें यशवर्माकडे बोट दाखवीत म्हटलें—"तुमचा हा दरबारी थोडा उद्धट दिसतो आहे. ह्यानें माझ्या सौंदर्याचा अपमान केला आहे. त्याला त्याचें प्रायश्चित्त मिळालें पाहिजे!"

तें ऐकून राजा संपातानें यशवर्माकडे पहात म्हणाला—"यशवर्मा! सर्वजण राणीच्या

सौंदर्याची प्रशंसा करीत असतां तूं एकटा गुपचूप कां? कारण कळलें पाहिजे!"

यशवर्मा उभा राहून म्हणाला—"महाराज! इतक्या दरबारी व मानकरी लोकांसमक्ष स्वतः राणीसाहेबांना बोलावून त्यांच्या रूपाचें वर्णन करणें महाराजांना किंवा राणीसरकारांना देखील शोभत नाहीं. सर्वांनीं आपल्या होला हो देऊन राणीसाहेबांच्या रूपाची प्रशंसा करावी आपण ही अपेक्षा ठेवणें देखील मला रास्त वाटत नाहीं. राणी सरकारांचें सौंदर्य खरोखरच अवर्णनीय आहे पण अप्रतिम नाहीं."

मोहरा कधीं कमी होणार नाहींत. तूं किती मोहरा कोणाला दिल्यास तरी तितक्याच पुन्हां पिशवींत आपोआप येतील. ही पिशवी जवळ असेपर्यंत तुला कसलीहि उणीव भासणार नाहीं. मला कधीं भेटावयाचें झाल्यास तूं येथें येऊन मला हांक मार. मी एका क्षणांत हजर होईन. पण एक गोष्ट लक्षांत ठेव. माझ्याविषयीं चुकून देखील कोणाशीं कांहीं बोलूं नकोस. कारण तूं बोललास तर मात्र आपली भेट अशक्य!"

यशवर्माच्या जीवनांत त्या दिवसापासून पुष्कळच बदल झाला. त्यानें एक महाल बांधला व त्यांत राहूं लागला. जरीचे कपडे घालूं लागला. त्याच्या घोड्याचें खोगीर सोन्याचें झालें. तो गरीबींत देखील गोरगरिबांना दान करीत असे. तसाच श्रीमंतींत देखील करूं लागला. त्याचे दिवस पालटलेले पाहून त्याच्या साथी मित्रांना आनंदच वाटला.

त्याला वेळ मिळाला म्हणजे तो नदीकाठीं जाऊन त्या घरीं जाई व त्या गंधर्व स्त्रीला भेटून येई. दोघें कित्येक दिवस अशींच आनंदानें व सुखासमाधानानें रहात होतीं.

सुमारें एक वर्ष लोटलें. गुढी पाडवा होता. राजा सर्व मानकऱ्यांना मेजवानी देत असे. मेजवानी थाटामाटाचीच होत असे. मेजवानीच्या वेळीं राजा सहज म्हणाला—"आपल्या देशाची राणी खरोखरच राणी आहे. तिच्या बरोबरीची रूपवती या दुनियेंत कोठेंहि असेलसें मला वाटत नाहीं. आज राणी साहेब स्वतः मेजवानीला हजर राहणार आहेत. त्यांच्याहून अधिक सुंदर स्त्री तुम्ही कोठें पाहली असेल तर तसें सांगावें व तसें सिद्ध करून पण दाखवावें."

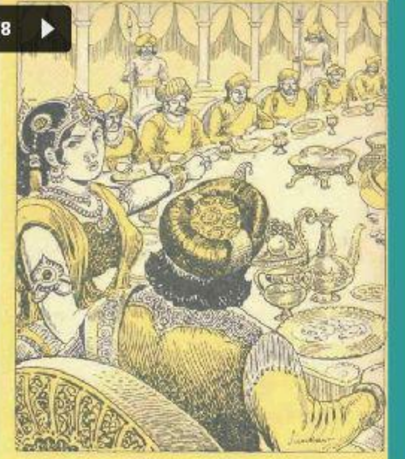
राजाच्या विनंतीस मान देऊन राणी सरकार मेजवानीसाठीं आल्या. जे नोकर

राजाचा निरोप घेऊन गेले होते त्यांनीं मान करी लोकांसमक्ष राजानें जें कांहीं सांगितलें होतें तें सांगून राणीच्या सौंदर्याची जास्तच स्तुति केली. राणी गर्वानें फुलून गेली.

राणी आल्याबरोबर सर्व दरबारी उभे राहाले. स्वतः महाराज पण स्वागतासाठीं उभे राहाले व म्हणाले—"मी म्हणालों तें खरें आहे कीं नाहीं आतां तुम्हीच सांगा!"

राणी सुंदर होती खरी, परंतु तिच्याहून सुंदर अनेक दरबाऱ्यांच्या बायका सुद्धां होत्या. पण राजासमक्ष कोण काय बोलणार. सर्व म्हणाले—"महाराजांचें म्हणणें बरोबर आहे. इंद्राची इंद्राणी देखील राणीसरकारांच्या सौंदर्यासमोर मान खालीं घालून उभी राहील." परंतु यशवर्मा कांहींच बोलला नाहीं. इकडे तिकडे पहात बसून राहिला. पण राणीचें लक्ष सर्वांच्या तोंडाकडे होतें. तिनें यशवर्माकडे बोट दाखवीत म्हटलें—"तुमचा हा दरबारी थोडा उद्धट दिसतो आहे. ह्यानें माझ्या सौंदर्याचा अपमान केला आहे. त्याला त्याचें प्रायश्चित्त मिळालें पाहिजे!"

तें ऐकून राजा संपातानें यशवर्माकडे पहात म्हणाला—"यशवर्मा! सर्वजण राणीच्या सौंदर्याची प्रशंसा करीत असतां तूं एकटा गुपचूप कां? कारण कळलें पाहिजे!"

यशवर्मा उभा राहून म्हणाला—"महाराज! इतक्या दरबारी व मानकरी लोकांसमक्ष स्वतः राणीसाहेबांना बोलावून त्यांच्या रूपाचें वर्णन करणें महाराजांना किंवा राणीसरकारांना देखील शोभत नाहीं. सर्वांनीं आपल्या होला हो देऊन राणीसाहेबांच्या रूपाची प्रशंसा करावी आपण ही अपेक्षा ठेवणें देखील मला रास्त वाटत नाहीं. राणी सरकारांचें सौंदर्य खरोखरच अवर्णनीय आहे पण अप्रतिम नाहीं."

"इतकी रूपवती दुसरी स्त्री दाखविल्या-शिवाय तुला मी सोडणार नाहीं." राजा म्हणाला.

"इतर कोणाचें उदाहरण देण्याची गरजच नाहीं. माझी स्त्रीच महाराणी पेक्षां शतपटीनें जास्त सुंदर आहे!" यशवर्मा म्हणाला.

तें ऐकून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. यशवर्मांचें लग्न झाल्याची गोष्ट कोणालाच माहीत नव्हती.

"तर तूं आपल्या बायकोला दरबारांत हजर कर! कोण अधिक सुंदर आहे याचा निश्चय आतांच्या आतां झाला पाहिजे." महाराणी गरजली.

राजानें देखील होकार दिला. म्हणाला—"घेऊन ये आपल्या बायकोला. ती अधिक सुंदर असेल तर मी तुला माफ करीन. नाहीं तर आजन्म तुरुंगवास भोगावा लागेल."

यशवर्मा लगेच घोड्यावर बसून नदीकाठीं गेला व त्यानें नित्याप्रमाणें आपल्या बायकोला हाक मारली. त्यानें कित्येकदां हाक मारली पण ती आली नाहीं. त्यानें अट मोडली होती आणि आपल्या बायकोच्या सांगण्या-प्रमाणें वागला नव्हता. तिच्या विषयीं इतरां जवळ तो बोलला होता. पण त्याला त्या

अटीचा विसर पडला. तोंडांतून निघालेला शब्द सुटलेल्या बाणासारखा परत येत नसतो. ती त्याला दिसली नाहीं.

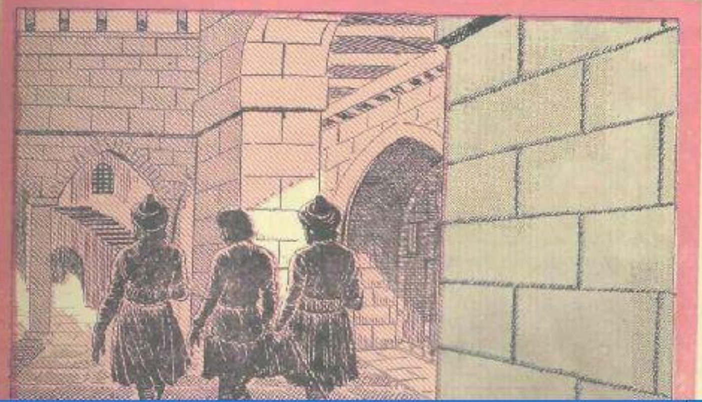
राजा त्याला तुरुंगांत टाकणार हें माहीत असून देखील, बायकोची भेट झाली नाहीं म्हणून निराश होऊन दुःखी मनानें तो परत आला. राजानें त्याला पाहाल्याबरोबर विचारलें—"कोठें आहे तुझी बायको?"

"महाराज! तिला येथें दरबारांत आणणें शक्य नाहीं." यशवर्मा म्हणाला.

राजानें आपल्या दोघां शिपायांना बोला-वून यशवर्माला कैद करायला सांगितलें. लहान तोंडी मोठा घास घेतल्याबद्दल याला शिक्षा झालीच पाहिजे."

यशवर्मा अंधारकोठडींत आपल्या बायको-च्या नांवाचा जप करीत मेला. त्याला त्याची बायको कधीं दिसली नाहीं कीं तिचा एक शब्द त्याच्या कानीं पडला नाहीं."

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें—"राजा! आतां तूंच सांग, यशवर्मानें हा वेडेपणा कां करावा? त्याच्या थोड्याशा अविवेकीपणामुळें एका बाजूला त्याच्यावर राजा व राणी रागावलीं व दुसऱ्या बाजूला त्याची बायको देखील रागावली. इतरां-

प्रमाणें राणीच्या सौंदर्याची थोडी स्तुति करून टाकली असती तर त्यांत काय बिघडलें असतें? त्यानें राजाला इतकें तुच्छ कां लेखावें? कदाचित त्याला ह्या गोष्टीची घमेंड चढली असावी कीं त्याची बायको एक गंधर्व स्त्री आहे व तिच्या कृपेमुळें त्याच्या जवळ अलोट धन देखील आहे. या सर्व प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिलीं नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर शकलें होऊन तुझ्याच पायावर आदळतील."

"यशवर्मा राजाला तुच्छ लेखीत नव्हता! तसें असतें तर गंधर्व स्त्रीशीं विवाह झाल्या-नंतर तो राजाची नोकरी सोडून केव्हांच निघून गेला असता. त्याची बायको एक गंधर्व स्त्री आहे. या गोष्टीची किंवा त्याच्या कडे अलोट धन असल्याची घमेंडपण त्याला चढली नव्हती. तसें असतें तर तीं दोन्ही रहावी यासाठीं त्यानें तशी काळजी घेतली असती. इतरांप्रमाणें खोटें बोलून वेळ मारून नेण्याची त्याला संवय नव्हती. तो स्वभावानें निष्कपट होता. राजानें त्याच्या पराक्रमा-बद्दल त्याला कधींच कांहीं इनाम किंवा बक्षिस दिलें नाहीं. तरी तो राजाची नोकरी सोडून गेला नाहीं. उलट इमानें इतबारें त्याची सेवा करीत राहाला. यावरून तो राजाला तुच्छ लेखीत नव्हता हें सिद्ध होतें. निस्वार्थपणा व निष्कपट स्वभाव दोन्हीमुळें त्याला खरें बोलण्याची संवय झाली होती. पण या गोष्टीचा काय परिणाम होईल याकडे त्यानें दुर्लक्ष केलें." राजा म्हणाला.

या प्रमाणें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व झाडाच्या फांदीला लोंबकळूं लागला.

धडा मिळाला

एका गांवांत यज्ञशर्मा नांवाचा एक वेदशास्त्र संपन्न ब्राह्मण होता. चार घरची भिक्षुकी होती. त्यावर त्याचा उदर निर्वाह चाले. त्याला बायको नव्हती व मूलबाळ देखील नव्हतें. म्हणून त्याला जें कांहीं मिळे तें दान धर्म करण्यांत तो खर्च करी.

यज्ञशर्माच्या घरासमोर एका वाण्याचें घर होतें. त्याचें नांव नरसिंह असें होतें. दोघे लहानपणापासून मित्र होते. पण दोघांच्या स्वभावांत मात्र फार फरक होता. नरसिंह स्वार्थासाठीं काय वाटेल तें करायला सिद्ध असे. यज्ञशर्मानें आपल्या मित्राच्या स्वभावांत बदल व्हावा म्हणून पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला, पण फुकट.

एकदां एका श्रीमंत गांवकऱ्याला पुष्कळ नवस केल्यानंतर एक मुलगा झाला. त्या मुलाचें बारसें अर्थातच फार थाटानें झालें. त्या दिवशीं यज्ञशर्मालाच भटजी म्हणून बोलावण्यांत आलें होतें. त्या श्रीमंत गृहस्थानें भटजींना एक पीतांबर आणि एक हिऱ्याची अंगठी दिली व वर भरपूर दक्षिणापण दिली. यज्ञशर्मानें अंगठी सर्व गांवकऱ्यांना दाखविली. नरसिंहाला त्याचा हेवा वाटला. मी दिवसभर इतकी मेहनत करतों, पण मी कधीं अंगठी करून बोटांत घातली नाहीं, आणि या भटाला अंगठी मिळाल्याबरोबर गांवभर दाखवीत सुटला आहे.

वाण्याच्या स्वभावाची ओळख यज्ञशर्माला चांगली होती. त्यानें त्याच्या मनांतला भाव चटकन ओळखला. नरसिंहाच्या देखत त्यानें ती अंगठी एका डबींत ठेवली व डबी कोनाड्यांत ठेवून दिली. नरसिंह तें पाहून

मनांतल्या मनांत खूष झाला. त्यानें त्या रात्रीं ती अंगठी लांबवण्याचें मनांतल्या मनांत योजलें आणि घरीं निघून गेला.

मध्य रात्रीच्या सुमारास नरसिंह यज्ञशर्माच्या घरीं आला. दरवाज्याला हात लावल्याबरोबर तो उघडला. अगदीं मूर्ख म्हणजे महामूर्ख आहे हा भट! असा विचार करीत नरसिंह आंत शिरला. यज्ञशर्मा घोरत खाटेवर पडला होता. नरसिंह हळूहळू कोनाड्यापर्यंत गेला आणि डबी उचलून अंगठी घेण्यासाठीं हात लावला मात्र त्याला विंचू चावला. तो ओरडला—"अरे बाप रे! विंचू!"

यज्ञशर्मा झोंपण्याचें सोंग करून खाटेवर पडला होता, तो आवाज ऐकून उठून बसला. "कोण तें? काय पाहिजे?" त्यानें विचारलें. "ओहो! तूं का नरसिंह? कशाला रे आलास या रात्रीच्या वेळीं? कांहीं हवें आहे का? मला हांक कां नाहीं मारलीस? विंचू चांवला तुला? अरे रे! झोंपण्याच्या आधीं एक विंचू दिसला. तुला उद्यां सकाळीं दाखवूं या असा विचार करून डबीत ठेवला होता." यज्ञशर्मा म्हणाला.

पण नरसिंहला चांगली अद्दल घडली होती. त्यानें आपली चूक कबूल केली. अंगठी पाहिल्यापासून त्याला खाणेंपिणें झोंप कांहीं सुचत नव्हतें.

"अरे वेड्या! इतका मोह कशाला तुला? देवानें तुला दिलें आहे तें कांहीं कमी आहे का? त्यांत समाधान मानून वागलास तर कांहीं बिघडणार आहे का? ही अंगठी मागितली असतीस तर मी दिली नसती का?" नरसिंहनें स्वतःचा कान धरला व त्या दिवसापासून त्याच्या स्वभावांत पुष्कळ बदल झाला.

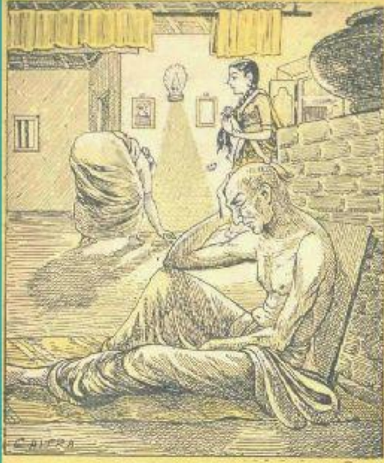

गुणी गणोबा

गणोबांच्या आईला फार वाईट वाटलें कीं किती प्रयत्न करून एक मुलगी ठरविली होती. पण याच्या नशिबांतच लग्न लिहिलेलें नाहीं व सुनेचें तोंड पाहणें आपल्या नशिबी नाहीं. याला साऱ्या जगाची काळजी स्वतःचीच नाहीं. एवढा पैसा खर्च करून मुलगी ठरविली होती. म्हणें, तिचें दुसऱ्यावर प्रेम आहे, तिच्याशीं लग्न करणें बरोबर वाटलें नाहीं. म्हणाली—"हात टेंकले तुझ्या समोर! आतां मला विहिरींत ढकलून दे आणि हो मोकळा!"

"पण आई! माझ्या गुरूनें मला नेहमीं "परोपकारार्थमिदं शरीरम्" चाच उपदेश केला आहे आणि तूंच विचार कर, विकत घेऊन आणलेल्या स्त्रीबरोबर संसार सुखाचा कसा होणार? माझ्या जोगती जी बायको असेल तिच्या बरोबर संसार सुखाचा होईल असें नाहीं का तुला वाटत?" अशी आईची समजूत घालून व लग्न झाल्याशिवाय घरीं परत येणार नाहीं असा मनाशीं निश्चय करून गणोबा घराबाहेर पडले. संध्याकाळीं ते एक गांव ओलांडून पलीकडच्या गांवीं जाण्यासाठीं चालत असतां त्यांना एक म्हातारा पाठीवर एक मोठें ओझें घेऊन जात असलेला भेटला. त्या दिवशीं त्या गांवचा आठवड्याचा बाजार होता. बरेचसें सामान घेऊन म्हातारा गांवीं निघाला होता. त्याला चालवत देखील नव्हतें. गणोबांनीं त्याची ती स्थिति पाहून त्याला विचारलें—"मी घेऊं का हें ओझें."

म्हातारा चकित होऊन गणोबांकडे पाहूं लागला. या कलियुगांत अशीं परोपकारी माणसें देखील आहेत तर! त्यानें गणोबांना

ओझें घ्यायला सांगितलें. दोघे म्हाताऱ्याच्या घरीं पोंचले तोंपर्यंत बराच काळोख पडला होता. ओझें खालीं उतरवून ठेवून "मी येतों आतां!" असें म्हणत गणोबा निघाले. तेव्हां म्हाताऱ्यानें त्यांना जवळ बोलावून प्रेमानें विचारलें—"कोठें जाणार बाबा तूं? उद्यां सकाळीं उठून जा पुढें!"

गणोबांनीं होकार दिला व जेवणखाण आटोपून बाहेरच्या ओसरींत चादर अंथरून झोंपले.

त्या म्हाताऱ्याच्या घरीं त्याची एक विधवा सून व तिची पंधरा सोळा वर्षांची एक मुलगी होती. तिचें लग्न अजून झालेलें नव्हतें. तिचें नांव शारदा होतें. ज्योतिष्यानें तिची जन्मकुंडली पाहून लग्न झाल्याबरोबर तिचा पति मरेल असें भविष्य वर्तवलें होतें. ही गोष्ट त्या गांवच्या व जवळपासच्या लोकांना माहीत होती. शारदा दिसायला चांगली होती व स्वभावानें सुशीलपण होती. परंतु अशा कुलक्षणी मुलीशीं लग्न कोण करणार? तिच्या आज्याला तिची जन्मकुंडली पाहल्या-पासून तिचें लग्न करून तिला वैधव्यांत आयुष्य कंठण्यास भाग पाडण्यापेक्षां आयुष्यभर कुंवारी ठेवणें बरें वाटलें.

परंतु त्या देशाच्या राजानें एक कायदा केला कीं सोळा वर्षांहून जास्त कोणी कुंवारी मुलगी असेल तर पाटलानें त्याला वाटेल त्याच्याशीं तिचें लग्न करून द्यावें.

दैवयोग असा कीं गणोबा आले त्याच दिवशीं शारदाला सोळावें वर्ष पुरें होत होतें. दुसऱ्या दिवशीं पाटील येऊन कोणाशीं लग्न लावून देतो कोणास ठाऊक! या विचारानें दोघी मायलेकी रडत होत्या. म्हाताऱ्याला तर कांहींच सुचत नव्हतें.

मध्यरात्रीच्यावेळीं शारदा सर्व झोंपली असतील असें समजून हळूच बाहेर निघून विहिरीकडे गेली, पण तिच्या आईनें तिला पाहिलें व ती पण तिच्या पाठोपाठ धांवत गेली. म्हणाली—"पोरी! तूं एकटीच कां जीव देण्याचा प्रयत्न करीत आहेस! चल, आपण दोघी एकदमच जीव देऊं."

दोघींच्या बोलण्याचा व रडण्याचा आवाज ऐकून गणोबांची झोंप मोडली. दोघी विहिरींत उडी मारण्याच्या तयारींत होत्या. गणोबांनीं धांवत जाऊन विचारलें—"कांहीं पडलें आहे का आंत मी, काढून देतों. अपरात्रीं तुम्ही विहिरींत उडी मारून उतरणें बरोबर होणार नाहीं."

तितक्यांत म्हातारापण बाहेर आला व त्यानें सर्व परिस्थिति गणोबांना समजाऊन सांगितली आणि डोकें धरून बसला. गणोबा म्हणाले—"मी उपाय सांगतों! मी आणखी एक दिवस तुमच्या घरीं राहातों. कोणी आला तर सांगा कीं शारदाचें लग्न झालें आहे. नवरा कोठें आहे म्हणून विचारलें तर माझ्याकडे बोट दाखवा! म्हणजे आलेला प्रसंग टळेल व परवां मी आपल्या वाटेनें निघून जाईन."

"परंतु खोटें सांगून काम भागणार नाहीं. कारण साक्षी पुरावा विचारतील! भट कोण

होता ? कोणत्या मुहूर्तावर व कोठें लग्न झालें हें सर्व पुराव्यासकट दाखविलें नाहीं तर हें खोटें खरें कसें व्हायचें ?" म्हातारा म्हणाला.

"ठीक आहे ! तर मग मी लग्नाला तयार आहें. मी वधू शोधण्यासाठींच घराबाहेर पडलों आहें ! सहजीं तुमचें काम भागेल व माझें काम देखील होईल." गणोबांनीं सुचविलें.

"पण मी आपल्या उपकारकर्त्यांशीं असा द्रोह करायला तयार नाहीं. मुलीची पत्रिका तिच्या नवऱ्याच्या विरुद्ध पडत आहे. लग्न झाल्याबरोबर तो मरणार ! तेव्हां मला हें लग्न कर्तव्य नाहीं." म्हातारा म्हणाला.

"मला मृत्यूचें भय नाहीं. "परोपकारार्थमिदं शरीरम्" असा माझ्या गुरूचा मला उपदेश आहे. परोपकार करीत असतां मरण आलें तर मनुष्य सरळ स्वर्गांत जातो." गणोबा म्हणाले.

शारदा म्हणाली—"पण मी या विवाहास तयार नाहीं. पतिहत्येचें पातक कपाळीं घेऊन मी जिवंत राहण्यापेक्षां कुंवारपणींच मेल्यें तर मला जास्त सुख वाटेल."

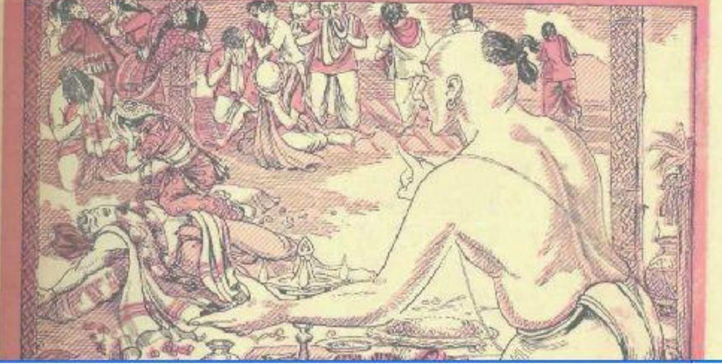
पत्रिकेची गोष्ट ऐकून देखील गणोबा लग्नाला तयार झालेले पाहून म्हताऱ्याला आश्चर्य वाटलें. पण त्यानें आपल्या मनाचें समाधान करून घेतलें कीं फसवून मुलगी गळ्यांत बांधल्याचें पातक तरी लागणार नाहीं. त्यानें भटाला बोलाविलें. पाटलाला व गांवांतल्या सर्व मोठमोठ्या लोकांना बोलावून लग्नाचा मुहूर्त ठरविला व गणोबांशीं आपल्या नातीचे लग्न लावून दिलें.

ज्या ज्योतिष्यानें मुलीची पत्रिका पाहून भविष्य वर्तविलें होतें, कर्म धर्म संयोगानें तोच लग्न लावण्यासाठीं पण आला होता. आपलें भविष्य खरें ठरावें म्हणून त्यानें पाण्यांत कांहीं तरी औषध कालवलें व गणोबांना प्यायला दिलें. तें पाणी प्यायल्याबरोबर गणोबा घेरी येऊन बेशुद्ध पडले. लग्नाच्या मांडवांत शोककळा पसरली. सर्व रडूं लागलीं. भटजी म्हणाले—

"तरी मी सांगत होतों. विधिलिखित कधीं टळतें का ? तरणा बांड पोरगा होता. उगीच हट्टाला पेटून जीव धोक्यांत घातला त्यानें." भटजी म्हणाले.

पण गणोबांना काय झालें आहे हें कोणी जाऊन पाहिलें देखील नाहीं. ते जिवंत आहेत कीं मेलेले हें देखील पाहाल्याशिवाय स्मशान यात्रेची तयारी सुरू झाली.

गणोबांना घराबाहेर आणून त्यांच्या डोक्यावर घागरभर पाणी ओतण्यांत आलें. त्याबरोबर गणोबांना ठसका लागल्यासारखें झालें आणि ते भडभड ओकले. भटजींनीं पाण्यांत घालून दिलेल्या विषाचा त्यांच्यावर तेवढाच परिणाम झाला.

भटजींना कळलें कीं आतां बिंग फुटणार! म्हणून त्यांनीं सांगायला सुरवात केली कीं मी नवरदेवांचें तोंड पाहिल्याबरोबर त्यांना आयुष्य उदंड असल्याचें ओळखलें होतें. परंतु वधूच्या पत्रिकेप्रमाणें कांहीं झालें तर तो अपशकून होईल असा विचार करून मी पाण्यांत अमृत चूर्ण घालून दिलें होतें. म्हणूनच नवरदेव वांचले, पहा! आतां तुम्ही विचाराल कीं मग तुम्ही ही गोष्ट प्रथम कां नाहीं सांगितलीत? त्याचें कारण असें आहे कीं वधूच्या पत्रिकेप्रमाणें पतीचा मृत्यु हा झालाच पाहिजे. तो मेल्यानंतरच माझ्या औषधाचें खरें महत्व कळेल असा विचार करून मी कांहीं बोललों नाहीं. आतां अनिष्ट ग्रह सर्व टळले आहेत व दोघांचा संसार सुखाचा होणार आहे."

भटजींच्या बोलण्यावर सर्वांचा विश्वास बसला. गणोबांनीं आपल्या सासुरवाडी तीन दिवस राहून आजेसासऱ्याचा निरोप घेतला. घरीं जाऊन त्यांनीं आईला नमस्कार केला. गणोबांचें असें विनबोभाट लग्न झालेलें पाहून व आपली सून रूपवती व गुणवती आहे हें पाहून म्हातारीला आनंद झाला.

शारदा आपल्या पतीला प्रत्यक्ष ईश्वराचा अवतार मानी. कारण स्वतःचा जीव धोक्यांत घालून तिच्याशीं लग्न करण्यास ते तयार झाले होते. दोघांचें पुढील आयुष्य सुखा-समाधानाचें झालें.

[समाप्त]

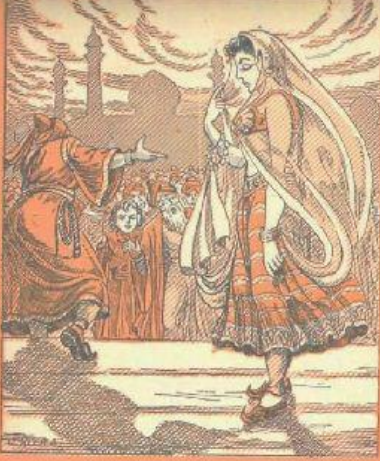

गुलाम हिरकणी

खुरासान देशांत एक कोट्याधीश व्यापारी रहात असे. त्या व्यापाऱ्याला एक सुंदर मुलगा होता. त्याचें नांव अलीशार असें होतें. म्हातारा व्यापारी आजारी पडला व त्या दुखण्यांतून उठणें आतां शक्य नाहीं हें ओळखून त्यानें आपल्या मुलाला जवळ बोलावून त्याला म्हटलें—"बाळ! डोळे मिटण्यापूर्वीं तुझ्या हिताच्या दोन गोष्टी सांगणार आहें. हें जग म्हणजे एक भयंकर अरण्य समज. ह्यांत मनुष्याचा मुखवटा घालून हिंस्र श्वापदें राहतात. त्यांच्यापासून स्वतःचें रक्षण फार सावधपणानें करावें लागतें. तुझ्या अंगांत शक्ति असेपर्यंत तूं परोपकार करण्यांत आपलें जीवित खर्चीं घाल, पण त्याचा मोबदला मिळेल अशी आशा मात्र मनांत बाळगूं नकोस. आणखी एक गोष्ट. खरें पाहिलें तर परोपकार करण्यास फार क्वचित संधि मिळते. तुझ्याजवळ जी धनदौलत असेल ती व्यर्थ खर्चूं नकोस. कारण जग तुझी किंमत तुझ्या धनावरच करणार. तिसरी गोष्ट म्हणजे दारू पिणें वाईट. मनुष्याचें त्यामुळें शारीरिक आणि नैतिक पतन होतें."

अलीशारनें त्या उपदेशाप्रमाणें वागण्याचें वचन दिल्यावर म्हाताऱ्यानें कायमचे डोळे मिटले. वडील वारल्यावर अलीशार एक वर्षभर त्यांच्या उपदेशाप्रमाणें वागला. पण पुढें त्याला वाईट संगत लागली. नीच, दुष्ट व निरुद्योगी लोकांच्या नादीं लागून तो वाईट मार्गाला लागला. एकदां पाऊल चुकलें कीं पुन्हां सावरणें कठीण जातें. तसें झालें त्याचें. व्यापारांत नुकसान होऊं लागलें.

घरदार जमीन जुमला सर्व घालवून बसला, तेव्हां त्याचे डोळे उघडले. माणसाला अक्कल फार उशिरां येते. अंगावरच्या कपड्या-खेरीज त्याच्याजवळ कांहीं उरलें नाहीं.

आतां त्याच्या मित्रमंडळींनीं विचारपूस करण्याची सोडून दिली. तेव्हां कोठें त्याला त्याच्या वडिलांनीं मरणसमयीं केलेल्या उपदेशांची आठवण झाली. राजवाड्यांत रहात होता पण भीक मागून पोट भरीत होता.

एकदां तो भीक मागत बाजारांत निघाला असतां त्याला तेथें एका जागीं लोकांची गर्दी दिसली. तो देखील गर्दींत शिरून गंमत पहायला उभा राहाला. तेथें एका सुंदर गुलाम मुलीचा लिलाव चालू होता. तिचें सौंदर्य खरोखरच अप्रतिम होतें. त्याला स्वतःचें देहभान राहालें नाहीं. तो थक्क होऊन तिच्याकडे पहात उभा राहिला.

गुलामांचा व्यापारी मोठमोठ्यानें ओरडून सांगत होता–"हें सौंदर्य दुनियेंत कोठें मिळणार नाहीं. चंद्र देखील हें सौंदर्य पाहून आपलें तोंड लपवीत कोठें तरी फिरत असावा."

एक जण म्हणाला–"पांचशें दीनार!" रशीद अलदीन नांवाचा एक म्हातारा ओरडला–"सहाशें!" आणखी एकजण "सातशें!" म्हणाला. त्यावरोबर म्हातारा ओरडला—"एक हजार!" तें ऐकून गुलामांच्या व्यापाऱ्यानें गुलाम तरुणीच्या मालकाला विचारलें–"एक हजाराला देऊं या का?"

मालक म्हणाला–"हरकत नाहीं! तिला विचार! कारण मी तिला वचन दिलें होतें कीं ज्याला ती पसंत करील त्याच्याच हातीं तिला विकावयाचें! तिलाच विचार!"

म्हणून व्यापाऱ्यानें गुलाम तरुणीला विचारलें–"जमरूद! रशीद अलदीनची किंमत द्यायला मान्य करायची का?" तिनें होकार दिला.

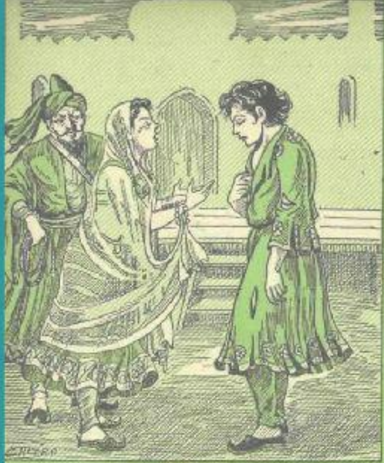
गुलामांच्या व्यापाऱ्यानें पुन्हां ओरडून विचारलें–"याहून जास्त किंमत द्यायला कोणी तयार आहे का?"

दोघे तिघे पुढें आले. एकजण रशीद इतका म्हातारा नव्हता. तरी त्यानें केसाला कलप लावल्याचें स्पष्ट कळत होतें. दुसऱ्या एकाला एक डोळाच नव्हता. आणखी एकाची दाढी बेंबीपर्यंत लांब लचक होती.

जमरूदनें त्यांपैकीं एकाला देखील पसंत केलें नाहीं व तोंड फिरवून उभी राहली. पण तिला समोर अलीशार दिसला. त्याचें सौंदर्य पाहून मात्र ती त्याच्याकडे पहात उभी राहाली. ती म्हणाली–"मला हे जे किंमत देतील त्या किंमतीवर ह्यांच्या हातीं विकावें." असें सांगून ती एक गाणें म्हणूं लागली. त्या गाण्यांत पुरुषाच्या सौंदर्याचें वर्णन केलेलें होतें. तिच्याकडे पहात तो व्यापारी म्हणाला—"पोरगी हिरकणी आहे खरी! नुसतें सौंदर्यच नव्हे गुणपण आहेत."

"अजून तुला हिच्या गुणांची कल्पना कोठें आहे? हिला नाचतां येतें, कशिदा

काढतां येतो, शिवण-काम येतें. एका आठवड्यांत पन्नास दीनार किमतीचे गालिचे व पडदे विणून देते ही. किती किंमत दिली तरी दामदुप्पट वसूल होईल."

लिलाव करणारा व्यापारी म्हणाला–"ह्या हिरकणीला जो विकत घेईल तो खरा भाग्यवान! तो अलीशारला म्हणाला–"पण तुम्हांला शंभर टके कमी किमतीला मिळेल ही!"

पण अलीशार खालीं मान करून पुटपुटला–"ह्या इतक्या धनीमानी लोकांसमोर सर्वस्व घालवून बसणाऱ्याला कोण विचारतो?"

पण जमरूदच्या कानावर ते शब्द पडले. तो तोंड खालीं करून उभा होता म्हणून त्याचा चेहरा मात्र तिला दिसला नाहीं. नंतर ती व्यापाऱ्याला म्हणाली–"मला ह्यांच्या घरीं पोंचता कर. मला ह्यानीं विकत घेतलें आहे." नंतर ती व्यापाऱ्याबरोबर अलीशार जवळ गेली आणि म्हणाली–"तुम्ही कां नाहीं बोली बोलत? जास्त किंवा कमी? तुम्ही द्याल ती पुरे!" अलीशारजवळ जणुं कांहीं विनवण्या करीत ती म्हणाली.

अलीशार दुःखावेगानें तोंड फिरवून उभा राहिला आणि म्हणाला–"तुला विकत घेण्याची जबाबदारी मी घेत नाहीं व तूं माझ्या हातीं विकत जाण्याची घेऊं नये!"

तें ऐकून जमरूद हात जोडून त्याला म्हणाली–"असें कां बोलतां? हजार नाहीं तर नऊशें सांगा, आठशें सांगा, सातशें सांगा. नाहीं तर शंभर तरी सांगा!"

शेवटपर्यंत अलीशार नकारार्थी डोकें हलवीत होता. शेवटीं तो म्हणाला–"तेवढी रक्कम तरी माझ्याजवळ कोठें आहे?"

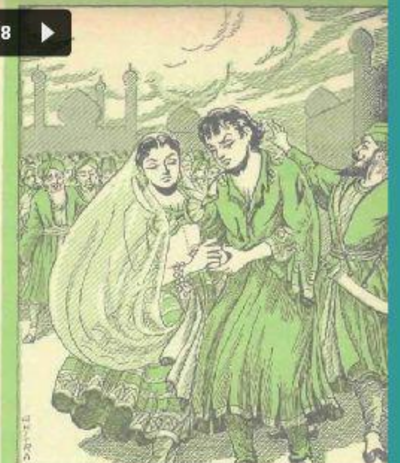
जमरूद उत्साहपूर्वक म्हणाली–"हरकत नाहीं! जेवढी रक्कम असेल तेवढी दे व बाकी रक्कम घरीं गेल्यावर पाठवून दे!"

"आतां मी काय सांगू? माझ्याकडे शंभर दीनार कोठून येणार? एक देखील नाहीं. हातांत नाहीं व घरीं देखील नाहीं. सोन्याचें नाणें तर नाहींच नाहीं, तांब्याचें किंवा जस्ताचें देखील नाहीं. माझ्यासाठीं उगाच तूं आपलें जीवित कां नष्ट करून घेतेस? चांगल्या श्रीमंत मालकाला निवडून घे!" अलीशार म्हणाला.

जमरूद म्हणाली–"राहूं द्या नाहीं तर, त्यांत काय? मला विकत घ्या. माझा हात आपल्या हातांत घ्या आणि सांगा कीं तुम्ही मला विकत घेतली. माझा हात आपल्या हातांत घेतलात तर मला तुम्ही विकत घेतली असा त्याचा अर्थ होईल."

अलीशारनें तसेंच केलें. त्याबरोबर ती गुलाम तरुणी त्याच्या अगदीं जवळ जाऊन त्याला टेकून उभी राहली व त्याच्या हातांत कांहीं तरी देत म्हणाली–"ह्यांत एक हजार दीनार आहेत. त्यांतले नऊशें माझ्या मालकाला द्या व बाकी शंभर आपण आपल्या खर्चाकरितां ठेवून घेऊं या!"

अलीशारनें पिशवींतले शंभर दीनार काढून जमरूदच्या मालकाला दिले व मग तिला घेऊन तो ज्या जागीं रहात होता तेथें

गेला. तो ज्या जागीं आहे ती जागा लहान असणार ह्याची कल्पना जमरूदला प्रथम पासूनच होती. घरीं आल्यावर तिनें आणखी एक पिशवी अलीशारच्या हातांत देत म्हटलें–"घरासाठीं लागणाऱ्या वस्तू बाजारांत जाऊन घेऊन या! एक गालीचा व रेशमी कापडाचें एक ठाणच घेऊन या! थोडी जर, चांदीची तार, निरनिराळ्या रंगाचा दोरा व एक मोठी सुईपण घेऊन या. खाण्यापिण्यासाठीं देखील जरूर त्या सर्व वस्तू घेऊन या!"

अलीशार बाजारांत गेला व त्याच्या प्रेयसीनें त्याला ज्या ज्या वस्तू आणायला

सांगितल्या होत्या त्या घेऊन आला. जमरूदनें आपलें घर खूप सजवलें. ती पडकी झोपडीच एखाद्या दिवाण खाण्यासारखी सुंदर दिसूं लागली. तिनें दिवे लावले. दोघं बसून जेवलीं. अशा तऱ्हेनें दोघांचा संसार खूप थाटला.

जमरूदला गालिचे विणतां येत होते व कशिदा काढतां येत होता. तिनें गालिचे विणले व कशिदा काढून सुंदर पडदे तयार केले. निरनिराळ्या रंगाची नकशी काढून पडद्यावर सुंदर वृक्ष, पक्षी व जीवजंतु काढले. एक पडदा करायला तिला पुरा एक आठवडा लागला. तो पुरा झाल्यावर तिनें त्याची सुंदर घडी घातली व अलीशारच्या हातांत देत म्हणाली—"ही बाजारांत घेऊन जा! पन्नास दिनार तरी किंमत खास मिळेल. त्याहून कमी किमतीला विकूं नका. चार चौघांना दाखवून जो जास्त किंमत देईल त्याला विका. कमी किमतीला विकलीत तर आपलेंच नुकसान होईल.

अलीशारनें त्या पडद्यांत विशेष काय तें समजून घेतलें व बाजारांत निघाला. त्यानें एका ओळखीच्या व्यापाऱ्याच्या हातीं तो पडदा पन्नास दीनार घेऊन विकला. जमरूदनें ते पैसे देऊन पुन्हां अलीशारला बाजारांत पाठविलें व पुन्हां नवीन कापड धागा, जर वगैरे वस्तू मागविल्या. तिनें एका आठव्यांत आणखी एक पडदा करून दिला. तो त्यानें दुसऱ्या एका व्यापाऱ्याच्या हातीं पन्नास दीनार घेऊन विकला.

अशा तऱ्हेनें दोघांचा संसार थाटला व दोघं सुखानें राहूं लागली. दोघांच्या सुखा-बरोबर प्रेमांत वृद्धि होत गेली. पण एके दिवशीं.... [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

शेजारची मंडळी बालाजीच्या दर्शनाला निघालेली पाहून मुलांनीं आजोबांना आल्याबरोबर सांगितलें.

आजोबा म्हणाले—"होय! असेल त्यांचा कांहीं तरी नवस! म्हणून निघाले असतील!"

"नवस म्हणजे काय आजोबा?" मुलांनीं विचारलें.

"कोणाला नोकरी पाहिजे, कोणाला परीक्षेंत पास व्हायचें आहे. कोणाला मूल पाहिजे. असे लोक देवाचा धांवा करतात!" आजोबा म्हणाले.

"नवस केला म्हणजे नोकरी मिळते का? परीक्षेंत पास होतां येतें का? देवाजवळ मुलें असतात का? नोकरी असते का आजोबा?" मुलांनीं विचारलें.

"वेडे आहां झालें. देवाजवळ कोठून मुलें आणि नोकरी?" आजोबा म्हणाले.

"मग देव कसा देतो हो?" मुलांनीं विचारलें.

"एक गोष्ट सांगतों म्हणजे कळेल तुम्हांला." असें सांगून आजोबांनीं गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एका गांवीं एक सांबाचें देऊळ होतें. देवळांत शंकराची पिंडी होती व समोर नंदी होता. एका बाजूच्या कोनाड्यांत देवीची मूर्त होती व दुसऱ्या बाजूला गणपतीची मूर्त होती. लोक देव दर्शनाला जात. त्यांत एक जण गांवांतला सर्वांत श्रीमंत लक्षाधीश होता व एक सर्वांत गरीब मजूर.

एकदां तो लक्षाधीश उशिरां देव दर्शनाला गेला. देवळांत पाऊल टाकल्याबरोबर त्याला

कोणीतरी बोलत असल्याचा भास झाला. "हा गरीब मजूर किती वर्षें झालीं, नित्य-नियमानें येऊन भक्तिभावें तुमची आराधना करतो आहे पण त्याची गरिबी कां दूर करीत नाहीं ?" बायकी आवाज होता.

"बरें तर मी तसेंच करीन ! गणराज ! उद्या संध्याकाळच्या आंत त्या गरिबाला एक लाख रुपये मिळतील असें कांहींतरी कर." असें पुरुषी आवाजांत कोणी तरी म्हटलें.

"बरें करतों !" तरुण पुरुषी आवाजांत उत्तर आलें.

त्या लक्षाधीशाला आश्चर्य वाटलें. शिव-पार्वती व गणपतीच बोलत असणार हें सर्व ! नंतर त्यानें देवळांत जाऊन पाहिलें तर आंत कोणी नव्हतें. मग तर त्याची खात्रीच पटली.

ज्याला मूठभर तांदूळ मिळणें कठीण, त्याला एक लाख रुपये ? या एक लाख रुपयांचा उपयोग कसा करावा हें देखील त्याला कोठें कळतें आहे. त्याला सुखा समाधानानें रहायला शंभर रुपये पुरतील. फार तर एक हजार ! लक्षाधीशानें विचार केला.

असा विचार करीत देवाला त्यानें नमस्कार केला व घरीं निघून गेला. त्याला रात्रभर झोंप आली नाहीं. जर गणपतीनें त्या मजुराला एक लक्ष रुपये दिले तर त्याचें हित होण्याऐवजीं तो संकटांत पडेल. त्या संकटांतून त्याचें रक्षण आपण केलें पाहिजे. त्या लक्षाधीशानें मनाशीं ठरविलें.

तो पहाटे उठून त्या मजुराकडे गेला आणि म्हणाला—"आज तुला जितके पैसे मिळतील सर्व मला दे, मी तुला त्याबद्दल शंभर रुपये देईन."

मजुराला आश्चर्यच वाटलें. म्हणाला—"कशाला थट्टा करतां गरिबाची ?"

तो श्रीमंत म्हणाला—"शंभरच काय, एक हजार रुपये सुद्धां देईन. पण तुला जितके पैसे मिळतील सर्व मला आणून दिले पाहिजेस ! तुझें जन्माचें दारिद्र्य नाहींसें होईल."

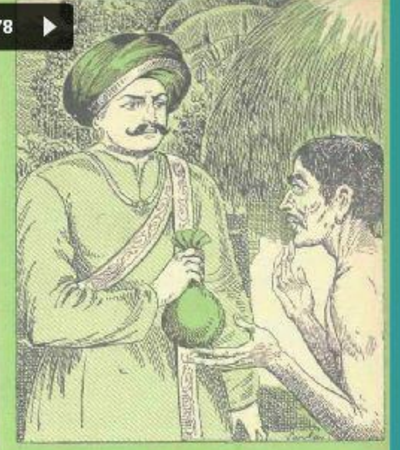
तें ऐकून मजुराला आनंद व्हायच्या ऐवजीं राग आला. म्हणाला—"तुम्ही आपले पैसे आपल्याजवळ ठेवा व मला मी ज्या स्थितींत आहे त्याच स्थितींत सुखानें राहूं द्या."

"मी खोटें बोलतों आहें असें का वाटतें तुला ? एक हजार नाहीं, दहा हजार देतों. अगदीं खरें ! पण एका अटीवर, तुला जें कांहीं आज मिळेल तें सर्व तूं मला दिले पाहिजेस." लक्षाधीश म्हणाला.

"पांच दहा हजारांच्या गोष्टी मला काय करायच्या आहेत ? मला हें सर्व कांहीं कळत नाहीं." मजूर म्हणाला.

प्रत्यक्ष रुपये पाहाल्याशिवाय मजुराला खरें वाटणार नाहीं असा विचार करून तो लक्षाधीश घरीं गेला व पन्नास हजार रुपये घेऊन आला आणि म्हणाला—

"हे घे बाबा ! हें सर्व धन तुझें. पन्नास हजार आहेत बरोबर. तुला ही सर्व थट्टा वाटत आहे. पण थट्टा नव्हें. तुला आज जें कांहीं मिळेल, मग तो एक पैसा असो कीं एक लक्ष

रुपये असोत, मला दिले पाहिजेस. देवाला साक्षी ठेवून शपथ घे !" लक्षाधीश म्हणाला.

साक्षात् शंकरानेंच आपल्यावर प्रसन्न होऊन या लक्षाधीशाच्या रूपानें येऊन आप-ल्यावर ही कृपा केली आहे असा विचार करून लक्षाधीशानें सांगितल्याप्रमाणें त्यानें शपथ घेतली. लक्षाधीश पन्नास हजार रुपये देऊन व निदान पन्नास हजारांचा तरी ह्या सौद्यांत फायदा होईल असा विचार करून आनंदानें घरीं निघून गेला.

संध्याकाळपर्यंत लक्षाधीश मजुराची वाट पहात घरीं बसला होता. पण तो आला

नाहीं तेव्हां तो मजुराच्या घरीं जाऊन म्हणाला—"काय रे! तुला आज काय मिळालें? देऊन टाक मला!"

"मला एक पैसा देखील मिळाला नाहीं मालक!" मजूर म्हणाला.

लक्षाधीशाला वाटलें कीं शिव पार्वती व गणपति तिघांनीं आपल्याला फंसविलें. तो भीत भीत देवळांत गेला. तो आंत पाऊल टाकणार, इतक्यांत त्याला आंतून शंकराचा आवाज ऐकूं आला—"बाळा, गणराजा! तुला मी त्या गरीब मजुराला आज संध्याकाळच्या आंत एक लक्ष रुपये द्यायला सांगितले होते, ते दिलेस का?"

"लक्षाधीशाकडून पन्नास हजार देवविले आहेत बाकी पन्नास हजार पण देववितों!" उत्तर आलें. लक्षाधीशाला राग आला. तो आंत गेला व शंकराच्या मूर्तीला हलवून विचारूं लागला—"तूं कोण रे माझ्याकडून पन्नास हजार रुपये देववणारा? हें काय तुझें औदार्य झालें?"

तेव्हां काय झाले, कळलें? त्या लक्षाधिशाचे दोन्ही हात गणपतीनें आपल्या सोंडेनें घट्ट धरून ठेवले.

लक्षाधीश मोठ्यानें ओरडला—"बाप रे बाप! हा काय न्याय झाला देवा! सोड माझा हात!"

"तूं आणखी पन्नास हजार त्याला द्यायला कबूल होईपर्यंत सोडणार नाहीं." गणपति म्हणाला.

बिचारा लक्षाधीश काय करणार? कबूल झाला व त्यानें बाकी पन्नास हजार त्या गरिबाकडे मुकाट्यानें पोंचते केले.

ज्याच्याजवळ धन असतें त्याच्या जवळून घेऊन, ज्याला गरज असते त्याला देव देतो.

लांडग्याचें सोंग

इंग्लंड देशाच्या एका किल्ल्यांत एक श्रीमंत सरदार रहात असे. तो तरुण होता व राजाचा स्वामीभक्त सेवक म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याची बायको फार सुंदर होती. ती पतिव्रता असल्याचें नुसतें सोंग करी. तिचें दुसऱ्या एका सरदारावर प्रेम होतें. त्याच्याशीं लग्न करण्याची पण तिच्या मनांत फार इच्छा होती.

तिचा नवरा नित्य नियमितपणें आठवड्यांतून तीन दिवस कोठेंतरी परगांवीं जाऊन येई. तो ते तीन दिवस कोठें जातो, काय करतो हें कोणाला देखील माहीत नव्हतें. त्याच्या स्वामीभक्त नोकरांना सुद्धां माहीत नव्हतें. मग बायकोला तरी काय कळणार?

त्याच्या बायकोला वाटलें कीं तो कोठेंतरी गुप्त स्थानीं जात असावा व कांहीं गुप्त कामें करीत असावा. तें गुपित आपल्याला कळलें तर आपला खात्रीनें फायदा होईल? म्हणून ती एकदां आपल्या नवऱ्याला म्हणाली—"तुम्ही मला सोडून दर आठवड्याला दोन दोन तीन तीन दिवस कोठेंतरी जातां आणि मी मात्र एकटी वाट पहात घरीं बसतें. मला नाहीं एकटीला घरीं करमत!"

"काय करणार? कामच तसें असतें! नाहींतर मी स्वखुशीनें कधीं तुला सोडून जाईन का?" पति म्हणाला.

असें काय काम असतें कोणाला माहीत कीं मनाविरुद्ध इतके दिवस बाहेर रहावें लागतें. कळूं दे तरी! आज सांगितलेंच पाहिजे नाहींतर मी जेवणार नाहीं." ती अगदीं गळांच पडली.

तिनें फारच हट्ट केला म्हणन शेवटीं तिच्याकडून आणा शपथा करवून कीं ती तें

गुपित कोणाजवळ सांगणार नाहीं, सरदार बायकोला म्हणाला–" मी आठवड्यांतून तीन दिवस लांडग्याचें सोंग घेऊन जंगलभर फिरून येतों. हें माझें तीन दिवसांचें गुप्त काम आहे."

" रानांत जाऊन मी आपले सर्व कपडे एका जागीं लपवून ठेवून देतों. लांडग्याचें रूप घेऊन तीन दिवस हिंडल्यावर पुन्हां आपले कपडे घालून मनुष्य रूप घेऊन घरीं परत येतों."

" तर मग ते कपडे तुम्हीं कोठें ठेवतां? कोणाला सांपडत कसे नाहींत बाई ?" त्याच्या बायकोनें जणुकांहीं आपल्याला काय करायची ही सर्व चवकशी अशी बतावणी करीत चातुर्यानें पतीकडून तें गुपित पण काढून घेण्याच्या हेतूनें म्हटलें.

" तें मी नाहीं कोणाला सांगत. कारण तें गुपित जर का कोणाला कळलें व त्यानें माझे कपडे तेथून उचलून नेले तर मला आजन्म लांडग्याचें आयुष्यच घालवावें लागेल." सरदार म्हणाला.

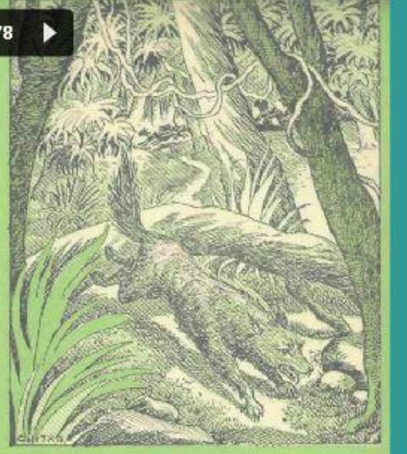
तें ऐकून त्या बाईला परमानंद झाला. पण तिनें तो दर्शविला नाहीं व प्रेमाचा आव आणून त्याच्याकडून तें गुपित काढून घेण्यासाठीं तिनें हट्ट धरला. बिचाऱ्या सरदारानें तिच्यावर विश्वास करून तिला तें गुपित देखील सांगून टाकलें. म्हणाला–" रानांत एक ओसाड पडकें देऊळ आहे. त्यांत एका झुडपाजवळ एक दगड आहे. त्या दगडाच्या पोकळींत मी कपडे लपवून ठेवून देतों."

तें गुपित कळल्यावर तिला तिच्या नवऱ्याला कायमची रजा द्यायला मार्ग मिळाला. नवरा निघून गेल्यावर ती आपल्या प्रियकराला जाऊन भेटली व त्याला तिनें सारें गुपित जाऊन सांगितलें. तिच्या सांगण्यावरून व तिच्या इच्छेप्रमाणें तो त्या गुप्त देवळांत गेला आणि तिच्या नवऱ्याचे कपडे आणून त्यानें तिला दिले.

लांडग्याचें रूप घेऊन सरदार तीन दिवस रानांत फिरला. चवथ्या दिवशीं तो आपले कपडे घेण्यासाठीं देवळांत परत आला, तेव्हां त्याला तेथें कपडे दिसले नाहींत. त्याच्या बायकोनें त्याला फसवल्याचें त्याला कळलें. पण बायकोला त्याबद्दल शिक्षा किंवा दंड देण्यासारखी त्याची स्थिति नव्हती. कारण तो आपल्या लांडग्याच्या रूपांतच गांवांत गेला असता तर गांवांतले लोक व कुत्रीं त्याच्या अंगावर धांवून आलीं असतीं व त्याला ठार केलें असतें. म्हणून तो रानांतच राहूं लागला.

बायकोनें नवरा घरीं परतला नाहीं म्हणून रडण्याचें सोंग केलें. पण तिचा खरा हेतू दुसराच होता. तिनें कांहीं काळ लोटल्यावर आपल्या प्रियकराशीं लग्न केलें. दोघें आनंदानें निश्चिंतपणें राहूं लागलीं.

एक वर्ष लोटलें. सरदार लांडग्याच्या रूपानें रानांत हिंडत असे. रानांत जीं लहान मोठीं जनावरें मिळत, त्यांची लांडग्यासारखीच शिकार करी आणि

खाई. तो खरोखरच लांडग्यासारखाच राहूं लागला होता.

एकदां राजा शिकारीला त्याच रानांत गेला. त्याला व त्याच्या कुत्र्यांना लांडग्याचा वास आला. कुत्रीं लांडग्याचा पाठलाग करूं लागलीं. राजा व त्याच्या बरोबरचे लोक घोड्यावरून कुत्र्यांच्या पाठीमागून लांडग्याचा पाठलाग करूं लागले.

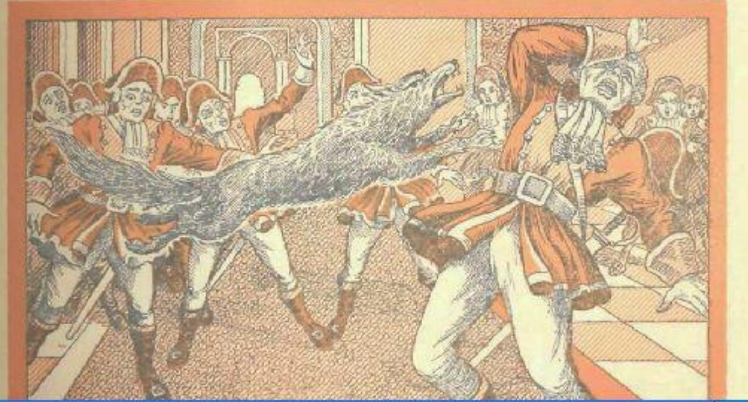
लांडगा शिकारी कुत्र्यांपासून आपला बचाव करीत दिवसभर पळत होता. अगदीं दमून गेला होता. सर्व अंगाला कांटे बोचल्यामुळें चाळणीसारखीं भोकें पडलीं

होतीं. अगदीं आतां मरायला तयार होऊन तो एका जागीं उभा राहिला. कुत्रीं जवळ येऊन पोंचलीं. राजा व त्याचे साथीदार पण पोंचले. लांडग्याच्या रूपांत राहणाऱ्या सरदारानें आपल्या मालकाला ओळखलें. तो राजाच्या घोड्याजवळ गेला व राजाच्या पायांवर आपला एक पाय व डोकें ठेवून उभा राहिला. सर्व चकित झाले. राजा म्हणाला– "लांडगा शरण मागतो आहे! याला कोणी हात लावूं नका. सोडा याला जंगलांत."

राजानें त्याला सोडायला हुकूम दिला पण लांडग्यानें राजाला सोडलें नाहीं. राजा राजधानीकडे परतल्यावर त्याच्या पाठोंपाठ तो पाळलेल्या कुत्र्यासारखा चालूं लागला. राजधानींत गेल्यावर तो नेहमीं राजा-बरोबरच राही. राजा झोंपला कीं त्याच्या पलंगाखालीं पडून राही. राजाला देखील इतर कुत्र्यांपेक्षां तो लांडगाच जास्त आवडूं लागला.

पुढें कांहीं दिवसांनीं राजानें दरबारांत आपल्या सर्व सरदारांना बोलाविलें होतें. त्यावेळीं लांडग्याचें रूप घेऊन हिंडणाऱ्या सरदाराच्या बायकोचा प्रियकर पण होता. त्याला पाहतांच लांडग्यानें त्याच्या अंगावर उडी मारली आणि त्याची नरडी धरून त्याला खालीं पाडलें. पण सुदैवानें इतर लोकांनीं लांडग्याला मागें ओढून त्याला वांचविलें. त्या दिवशीं तीनदां लांडगा त्याच सरदारावर धांवला. तें पाहून राजाला पण आश्चर्य वाटलें. लांडगा नेमका त्या सरदारालाच चांवायला कां धांवतो आहे? त्यांत कांहीं विशेष असलें पाहिजे. राजाला आतां आणखी एक भीति वाटूं लागली. लांडगा त्या सरदाराला तरी ठार करील किंवा तो सरदार तरी लांडग्याला ठार करील. म्हणून राजानें लांडग्याला बांधून ठेवलें.

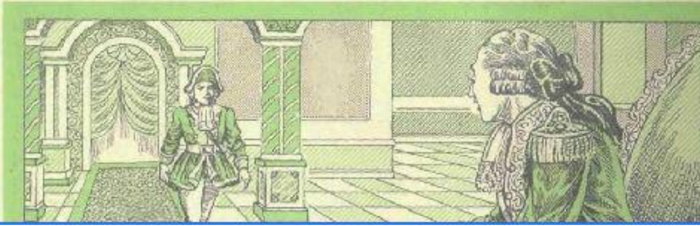
पुढें कांहीं दिवसांनीं राजा पुन्हां त्याच रानांत शिकारीला गेला. तो रानांतल्या एका टुमदार बंगल्यांत उतरला. तो बंगला लांडग्याच्या वेषांत हिंडणाऱ्या सरदाराचाच होता. आपल्या स्वामीभक्त सरदाराचा तो बंगला आहे हें ऐकून राजानें त्यांतच उतरण्याचें ठरविलें होतें. त्या सरदाराच्या बायकोनें आपल्या प्रियकराबर राजा खूश रहावा असा विचार करून राजाच्या स्वागता-साठीं आपल्या पतीच्या बंगल्यांत मोठी मेजवानी दिली. ती राजाच्या स्वागतासाठीं म्हणून आपल्या प्रियकराबरोबर हंसत आनं-

दानें सामोरी आली असतां लांडगा तिच्यावर धांवला. ती मोठ्यानें ओरडली. लोक लांडग्याला ठार करायला धांवले. पण राजानें राजाला अडवलें व लांडग्याला आवरलें आणि म्हणाला—"मला एका गोष्टीचें आश्चर्य वाटत आहे. या बाईचा पहला पति माझा एक स्वामी भक्त नोकर होता. तो कोठें आहे, आजपर्यंत कोणाला कळलें नाहीं. दुसऱ्या पतीनें पहिल्याचा वाडा व सर्व धन-दौलत आपल्या हातीं करून घेतली आहे. हा लांगडा इतर कोणावर झडप घालीत नाहीं. ह्याच दोघांवर त्याचा राग कां आहे? ह्यांत कांहीं तरी गुपित असलें पाहिजे. ह्या दोघां नवरा बायकोंना प्रथम कैद करा, म्हणजे खरें गुपित कळेल."

राजाच्या आज्ञेनें सरदाराच्या पत्नीला व तिच्या प्रियकराला कैद करण्यांत आलें. तुरुंगांत तिला फार कष्ट सहन करावे लागले. ते असह्य झाले म्हणून एके दिवशीं तिनें सर्व गुपित राजाला सांगून टाकलें. राजानें आपल्या स्वामीभक्त सरदाराचे लपवून ठेवलेले कपडे मागविले व एका खोलींत ते कपडे व लांडग्याला ठेवलें. थोड्या वेळानें सरदार पोशाख करून बाहेर आला.

राजानें त्याच्या बायकोला व तिच्या प्रियकराला जन्मठेपीची शिक्षा देऊन कायमचा तुरुंगवास दिला व आपल्या स्वामी भक्त सरदाराला पुन्हां त्याचा वाडा आणि धन व दौलत परत देवविली. सरदार आपल्या किल्लेवजा वाड्यांत रहात असे. तो नेहमीं प्रमाणें आठवड्यांतून चार दिवस मनुष्य रूपांत आणि तीन दिवस लांडग्याच्या रूपांत राहून राजाच्या सेवेला हजर राहूं लागला.

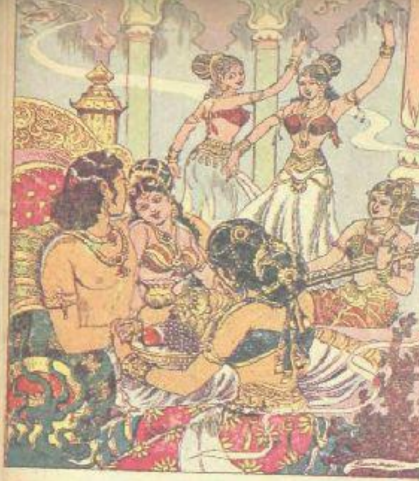

अरण्यकांड

राम सर्वांपुढें चालत होता. त्याच्या पावलावर पाऊल ठेवून सीता चालत होती व दोघांच्या मागें लक्ष्मण चालत होता. कित्येक ऋषी व मुनी पण रामाबरोबर चालत होते. अनेक पर्वत, नद्या व नाले आणि विविध प्रकारचे पशू व पक्षी पहात सर्व आनंदानें जात होते.

सूर्यास्ताच्या सुमारास ते एका सुंदर सरोवराच्या कांठीं पोंचले. सरोवराच्या आंतून मधुर संगीत ऐकून व कोणतें तरी वाद्य वाजत आहे हें ओळखून रामानें चकित होऊन धर्मभृत मुनींना विचारलें—"हें सर्व काय आश्चर्य आहे बुवा? ह्यांत कांहीं विशेष असेल तर सांगण्याची कृपा करावी."

धर्मभृत मुनि म्हणाले—"ह्या सरोवराचें नांव पंचाप्सर सरोवर असें आहे. मांडकर्णी नांवाच्या एका मुनींनीं आपल्या तपोबळानें हें सरोवर निर्मिलें. ह्या मुनींनीं दहा हजार वर्षें वायुभक्षण करून तपश्चर्या केली होती. तेव्हां अग्नि वगैरे देव घाबरले. त्यांना वाटलें कीं मुनि आपल्या तपोबळानें त्यांचें आसन हरण करतात कीं काय? म्हणून त्यांनीं पांच अप्सरांना मांडकर्णी मुनींची तपश्चर्या भंग करण्यासाठीं पाठविलें. मांडकर्णी त्या अप्सरांवर मुग्ध झाले. त्यांनीं आपल्या तपोबळानें हें सरोवर निर्मिलें. त्यांना पुन्हां यौवन प्राप्ति झाली. सरोवराच्या बुडाला त्यांनीं

त्या अप्सरांसाठीं एक वाडा बांधला व त्यांच्याबरोबर विवाह करून तेथेंच विहार करूं लागले.

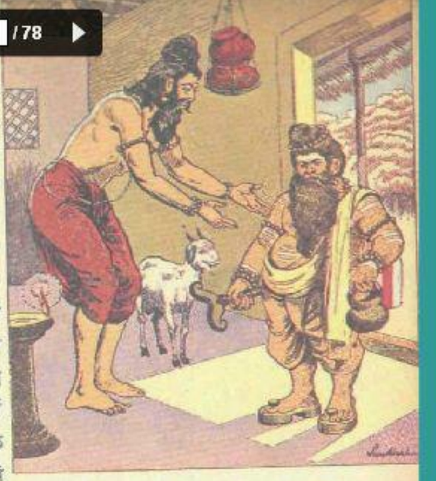
धर्मभृत मुनींनीं ही कथा सांगितल्यावर राम-लक्ष्मण सीते सह आश्रमांत येऊन पोंचले. आश्रमवासियांनीं त्यांचें प्रेमानें स्वागत केलें. राम, लक्ष्मण व सीता महिने दोन महिने एकेका आश्रमांत रहात व ऋषी मुनींचा आशीर्वाद घेत सुमारें दहा वर्षें दंडकारण्यांत राहाले.

दहा वर्षें लोटल्यावर राम, लक्ष्मण व सीता सुतीक्ष्ण मुनींच्या आश्रमांत राहावयास आले. एकदां त्यांनीं मुनींना विचारलें–"अगस्त्य मुनि येथेंच कोठें तरी राहतात असें आम्ही ऐकतों. पण ते नक्की कोठें राहतात हें आम्हांला कळलें नाहीं. आपल्याला त्यांचा आश्रम कोठें आहे हें माहीत असल्यास सांगण्याची कृपा करावी. त्यांच्या दर्शनाची अभिलाषा आहे. आमच्या हातून त्यांची देखील थोडी सेवा घडावी अशी फार इच्छा आहे."

सुतीक्ष्ण मुनि म्हणाले–"मी देखील तुला हेंच सुचविणार होतों. तूंच विचारलेंस म्हणून बरें झालें. येथून दक्षिणेकडे चार योजन चालून गेलास तर तुला अगस्त्य ऋषींचा आश्रम दिसेल. तो एक अत्यंत सुंदर आश्रम आहे. त्यांच्या दर्शनासाठीं जावयाचें असल्यास अवश्य जावें. शुभकार्यास कधीं उशीर करूं नये."

रामानें सुतीक्ष्ण ऋषींचे आभार मानले व त्यांचा निरोप घेऊन सीता व लक्ष्मणासह राम अगस्त्य मुनींच्या आश्रमाकडे निघाला. वाटेंत रामानें लक्ष्मणाला व सीतेला अगस्त्य मुनींचें चरित्र वर्णन करून सांगितलें आणि वातापि व इल्वल या दोघां राक्षसांचा वृत्तांत सांगितला.

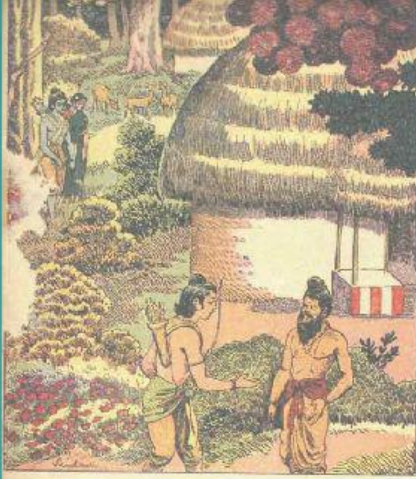
इल्वल व वातापि नांवाचे दोन राक्षस होते. त्यांनीं कित्येक ब्राह्मणांना फंसवून खाऊन टाकलें होतें. इल्वल ब्राह्मण वेष धारण करून संस्कृत भाषेंत बोले. तो ब्राह्मणांना म्हणे–"गुरुजी, या! आज आमच्या घरीं श्राद्ध आहे. आपण कृपा करून जेवायला यावें. ब्राह्मणांना तें सर्व खरें वाटे व ते जेवायला जात. वातापि बकऱ्याचें रूप घेऊन येई व त्याला कापून त्याचें मांस इल्वल ब्राह्मणांना वाढी. खाणें पिणें आटोपल्यावर इल्वल वातापीला हांक मारी–"वातापि! ये आतां." वातापि बकऱ्यासारखा "बें....बें...." करीत ब्राह्मणांचें पोट फाडून बाहेर येई.

अशा प्रकारें दोघांनीं अनेक ब्राह्मणांचा वध केला. एकदां इल्वलला अगस्त्य मुनि दिसले. त्यानें प्रार्थना केल्यावरून ते देखील जेवायला आले. त्यांनीं देखील बकऱ्याचें मांस खाल्लें. ते हात धुवायला बाहेर आले तेव्हां इल्वलनें त्यांना हात धुवायला पाणी देत म्हटलें–"वातापि ये आतां!"

अगस्त्य हंसत म्हणाले"मूर्खा! आतां वातापि कोठें आहे? तो तर केव्हांच यमलोकीं पोंचला. आपला भाऊ मेल्याचें कळल्यावर इल्वलला भयंकर राग आला. तो अगस्त्य मुनींना खायला धांवला. पण त्यांच्या डोळ्यांतून जणूं अग्निवृष्टीच झाली व तो भस्म होऊन गेला. एका आश्रमाकडे बोट दाखवून रामानें येथवर गोष्ट सांगितली व लक्ष्मणाला म्हणाला–"अशा शक्तिशाली अगस्त्यऋषींच्या भावाचा हा आश्रम आहे."

अगस्त्य मुनींच्या भावानें पुढें येऊन राम, लक्ष्मण व सीतेचें स्वागत केलें. ती रात्र तेथेंच विश्रांतिसाठीं थांबून दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच राम लक्ष्मण सीतेसह पुढें निघाले.

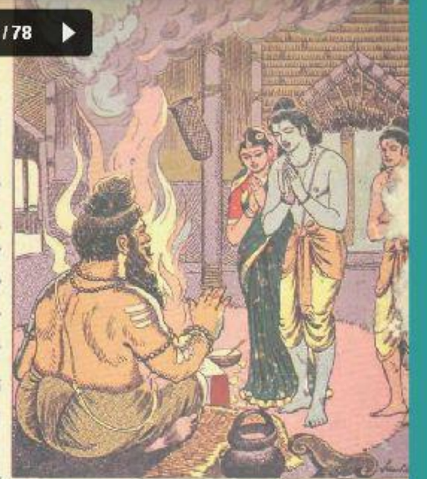
अगस्त मुनींच्या आश्रमाकडे जात असतां त्यांना वाटेंत हत्तींनीं उपटून टाकलेलीं कांहीं झाडें दिसलीं. पक्ष्यांचा गोड आवाज ऐकूं आला. अगस्त्य मुनींच्या आश्रमालगतचा प्रदेश शांत व सुंदर होता.

राम लक्ष्मणाला म्हणाला—" अगस्त्य मुनि फार मोठे मुनि आहेत. वाढत्या विन्ध्य पर्वतानें सूर्याचा मार्ग आक्रमण केला. पण तो अगस्त्य मुनींचा फार आदर करीत असे. अगस्त्य मुनींना नमस्कार करण्यासाठीं तो वांकला तेव्हां अगस्त्य मुनींनीं त्याला तसेंच रहावयास सांगितलें. म्हणून जगावरचें संकट टळलें. अगस्त्य मुनि दक्षिणेकडे येऊन राहूं लागले. म्हणून दक्षिण दिशेला अगस्त्य दिशा असेंहि नांव मिळालें. अगस्त्य मुनींचा आश्रम अत्यंत पवित्र आहे. त्यांत क्रूर, वंचक व पापी यांना प्रवेश मिळत नाहीं. आतां लक्ष्मणा! तूं पुढें जाऊन अगस्त्य मुनींना मी सीतेसह आल्याचें सांग!"

लक्ष्मणानें अगस्त्य आश्रमांत प्रवेश करून अगस्त्य मुनींच्या एका शिष्याला नमस्कार केला व अयोध्येच्या दशरथ राजाचे जेष्ठ चिरंजीव श्री रामचंद्र सीतेसह अगस्त्य मुनींच्या दर्शनास आल्याचें सांगितलें.

अगस्त्य मुनि त्या वेळीं अग्निहोत्र गृहांत बसले होते. शिष्यानें येऊन रामचंद्र आल्याचें सांगितलें. त्यावर अगस्त्य मुनींनीं त्यांना आदरपूर्वक आश्रमांत घेऊन यायला सांगितलें. त्या प्रमाणें शिष्यानें राम, लक्ष्मण व सीता यांना नमस्कार करून आश्रमांत येण्यास विनंति केली. अगस्त्य मुनींचें सूर्यासारखें तेजस्वी मुख पाहून रामचंद्राला आनंद झाला. तिघांनीं त्यांना श्रद्धा व भक्तिपूर्वक नमस्कार केला व एका बाजूला उभे राहाले. अगस्त्य मुनींनीं त्यांना बसावयास सांगितलें. म्हणाले—"मोठ्या भाग्यानें तुमच्यासारख्या अतिथींच्या दर्शनाचा योग येतो." नंतर मुनींनीं त्यांना कंदमुळें व फळें खावयास दिलीं.

अगस्त्य ऋषींच्या जवळ एक रत्नखचित धनुष्य होतें. तें सामान्य धनुष्य नव्हतें. प्रत्यक्ष विष्णूचें धनुष्य होतें तें. विश्वकर्म्यानें तें तयार केलें होतें. मुनींजवळ ब्रह्मदेवानें दिलेलें एक अपूर्व अस्त्र होतें, इंद्रानें दिलेला एक भाता होता व सोन्याची मूठ असलेली एक तलवार होती. हीं सर्व आयुधें अगस्त्य मुनींनीं आदरपूर्वक रामाला दिलीं व म्हणाला—"रामा! तूं मला दर्शन देण्यासाठीं इतक्या दुरून आलास. मला मनापासून आनंद झाला. तुला देण्यासारखें माझ्याकडे काय आहे? जें आहे तें मी तुला देत आहें. सीतेनें स्वखुशीनें पतीबरोबर वनवास स्वीकारला व कष्ट सहन केले. तिला थोडी विश्रांति मिळाली पाहिजे. तुम्ही सर्वच विश्रांति घ्या."

राम मुनींना नमस्कार करून म्हणाला—"मुनिवर, वनवास पुरा होईपर्यंत निवास करण्या योग्य स्थान सांगण्याची कृपा करावी."

"येथून दोन योजन अंतरावर गोदावरी नदीच्या काठीं पंचवटी नांवाचें एक पवित्र स्थान आहे. तेथें तुम्ही जाऊन रहावें. आतां वनवासाचा अवधी जवळ जवळ संपत आला आहे तेव्हां तुम्ही तेथें जाऊन रहावें. वाटलें तर माझ्याच आश्रमांत रहावें. मला तुमच्या सहवासाचा आनंदच होईल. परंतु तुम्हांला स्वतंत्रपणें राहणेंच बरें वाटेल असें मला वाटतें. म्हणून मी आग्रह करीत नाहीं. म्हणूनच मी पंचवटीचें नांव सुचविलें. तें एक रम्य स्थान आहे. सीतेला तर तें फारच आवडेल. तो पलीकडे जो वृक्षसमूह दिसत आहे त्याच्या उत्तरेला थोडें अंतर चालून गेल्यावर एक वटवृक्ष दिसेल. त्याच्या पुढें एक टेकडी लागेल. त्या टेकडीवरून एक पर्वत व

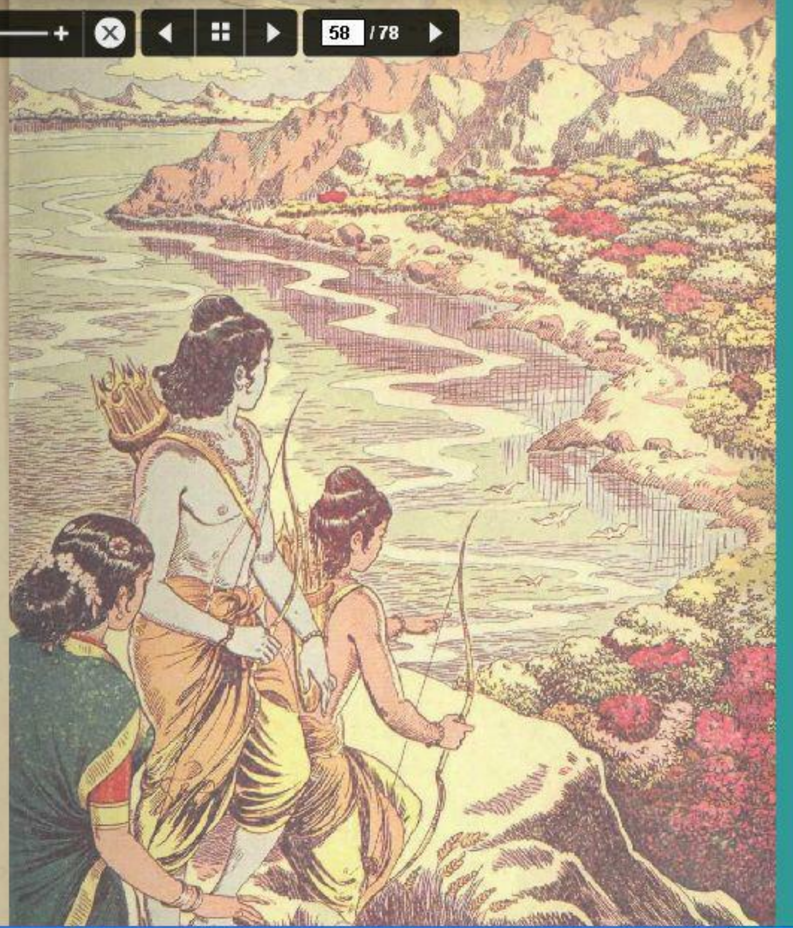

त्याच्या बाजूला गोदावरी नदी दिसेल." अगस्त्य मुनि म्हणाले.

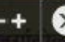
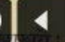
सीता, राम व लक्ष्मण तिघांनीं अगस्त्य मुनींना नमस्कार केला व त्यांचा निरोप घेतला. मुनींनीं सांगितलेल्या मार्गानें ते चालूं लागले. त्यांना वाटेंत एक फार मोठा पक्षी दिसला. त्यांना प्रथम वाटलें कीं तो राक्षस असावा. म्हणून त्यांनीं त्याला विचारलें– "कोण तूं?"

तो पक्षी म्हणाला–"मी, तुझे वडील महाराज दशरथ यांचा एक बालमित्र आहें. मी थोडक्यांत आत्मचरित्र तुला सांगतों. दक्षप्रजापतीला साठ मुली होत्या. त्यांपैकीं आठ जणींशीं कश्यप ऋषींनीं विवाह केला. त्यांपैकीं ताम्र नांवाच्या मुलीला पांच मुली झाल्या. त्यांत शुकी नांवाची एक मुलगी होती. शुकीला नट नांवाची मुलगी होती. नटला विनता नांवाची मुलगी झाली. विनताला गरुड व अरुण अशीं दोन मुलें झालीं. अरुण हें आमच्या वडिलांचें नांव आहे, श्येनि आमच्या आईचें नांव. मला एक भाऊ आहे. त्याचें नांव संपाति व माझें नांव जटायु. हें एक अति भयंकर जंगल आहे. ह्यांत अनेकानेक भयंकर श्वापदें राहतात. कित्येक क्रूर राक्षस आहेत. म्हणून तुम्हांला कांहीं हरकत नसेल तर मी तुमच्याबरोबर राहून सर्वदा आपलें रक्षण करीन. तुम्ही दोघे कोठें शिकारीला गेला असाल त्या वेळीं मी सीतेचें रक्षण करीन."

जटायूचा वृत्तांत ऐकून रामाला फार आश्चर्य वाटलें व आनंद पण झाला. दशरथ महाराजांच्या मृत्यूची वार्ता जटायूला कळली होती. त्यानें रामाला धीर दिला व म्हणाला– "मी असेपर्यंत तुला किंवा सीतेला कोणत्याहि प्रकारची काळजी करण्याचें कारण नाहीं.

जटायूचा निरोप घेऊन व त्याचा आशीर्वाद घेऊन राम, लक्ष्मण व सीता जटायूबरोबर पंचवटींत आले. पंचवटी हें एक विषारी सांप व हिंस्र श्वापदांचें निवासस्थान होतें. घनदाट झाडी पण तेथें होती.

राम म्हणाला—"लक्ष्मणा! हीच पंचवटी! आपल्या तिघांसाठीं एक पर्णशाला तयार कर. जरा उंचवट्याची जागा पाहून पर्णकुटी बांध म्हणजे पुराची भीति राहणार नाहीं व सर्व प्रकारें तें स्थान सुरक्षित राहील.

"मला जागेची निवड जमायची नाहीं. तूं मला दाखवशील त्या जागीं पर्णकुटी तयार करून देण्याची जबाबदारी माझ्यावर!" लक्ष्मण म्हणाला.

रामानें एक समतल उंचशी जागा पाहून तेथें पर्णकुटी बांधायला लक्ष्मणाला सांगितलें. ती जागा गोदावरीच्या काठीं होती. लक्ष्मणानें झाडाच्या काटक्या गोळा करून व तोडून त्याच्या चटया विणून तयार केल्या व खांब उभे करून त्या चटया भिंतीसारख्या खांबांना बांधल्या. नंतर छप्परासाठीं कांहीं चटया टाकून त्यांवर पानें पसरवून टाकलीं व बांबू टाकून ते दोरीनें आवळून बांधले. त्यानें आजूबाजूची जागा स्वच्छ केली.

त्यानंतर रामानें गोदावरीवर स्नान केलें. कमळें, फुलें व फळें घेऊन आला. लक्ष्मणानें त्या पर्णकुटीची पूजा केली व सर्वांनीं तींत प्रवेश केला.

लक्ष्मणानें इतका श्रम करून खरोखरच सुंदर पर्णशाला बांधली होती. रामानें प्रेमालिंगन करून त्याची पाठ थोपटली आणि म्हणाला—"लक्ष्मणा! तूं माझी व सीतेची इतकी काळजी वाहतोस व सेवा करतोस कीं मला बाबांची आठवण होते."

इनका पूल

अर्जेंटिनाच्या अँडीस पर्वतांत समुद्राच्या पातळीपासून ९००० फूट उंचीवर ईनकीचा पूल एक नैसर्गिक पूल आहे. मेंडोंजा नदीनें कित्येक शतकें पर्वत पोखरून हा नैसर्गिक पूल निर्मिला. या पुलाखालीं त्याच नदीचा प्रवाह सतत चालू आहे.

